

ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ХАЛЫҚ БИЛИМЛЕНДИРИЎ
МИНИСТРЛИГИ

ӘЖИНИЯЗ АТЫНДАҒЫ НӨКИС МӘМЛЕКЕТЛИК
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

Қолжазба ҳуқықында

ЕШМУРАТОВА АМИНА ТОҒЫЗБАЕВНА

**АТЛЫҚ СӨЗ ШАҚАБЫН ОҚЫТЫЎДА ЖАҢА
ПЕДТЕХНОЛОГИЯ**

5A141301 - Қарақалпақ тили кәнигелиги бойынша
магистр академиялық дәрежесин алыў ушын жазылған

ДИ С С Е Р Т А Ц И Я

Магистратура бөлиминин
баслығы:

доц. Сейтжанова У.

Кафедра баслығы:

проф. Доспанов О.

Илимий басшы:

доц. Патуллаева Г.

Нөкис - 2010

Жақлауға рұхсат берилди:

Магистратура бөлімінің

баслығы :

доц. Сейтжанова У.

Кафедра баслығы:

проф. Доспанов О.

Илимий басшы:

доц. Патуллаева Г.

**Атлық сөз шақабын оқытыуда жаңа
педтехнология**

Магистрант:

Ешмуратова А.

Мәмлекетлік аттестация комиссиясының қарары:

Магистрант Ешмуратова Аминаның «Атлық сөз шақабын оқытыуда жаңа педтехнология» деген темадағы магистрлік диссертациясына «____» балл қойылсын.

МАК баслығы:

МАК ағзалары:

МАЗМУНЫ

Жумыстың улыўма сыпатламасы .....

КИРИСИЎ .....

8 БАП. АНА ТИЛИН ОҚЫТЫЎДЫҢ МЕТОДИКАСЫ

1.1. Ана тилин педагогикалық технологиялар тийкарында оқытыўдың методикасы .....

1.2. Ана тилин педагогикалық технологиялар тийкарында оқытыўдың әҳмийети .....

88 БАП. СӨЗ ШАҚАПЛАРЫН ОҚЫТЫЎДА ЖАҢА ПЕДТЕХНОЛОГИЯ

2.1. Сөз шақапларын оқытыў арқалы оқыўшылардың грамматикалық саўатлылығын арттырыў .....

2.2. Сөз шақапларын оқытыўда оқыўшылардың морфологиялық нормаларға сәйкес сөйлеўин раўажландырыў.....

888 БАП. АТЛЫҚ СӨЗ ШАҚАБЫН ЖАҢА ПЕДТЕХНОЛОГИЯ ТИЙКАРЫНДА ОҚЫТЫЎДЫҢ ӘХМИЙЕТИ

3.1. Атлықты оқытыўдың лингвистикалық тийкарлары

3.2. Атлықты оқытыўдың дидактикалық тийкарлары

3.3. Атлықты жаңа педтехнология тийкарында оқытыўдың тийкарғы методикалық бағдарлары

3.4. Атлықты жаңа педтехнология тийкарында оқытыўдың усыллары хәм методлары .....

3.5. Атлықты жаңа педтехнология тийкарында оқытыў бойынша өткизилген тәжирийбе-сынаў жумысларының нәтийжелери

Жуўмақ .....

Пайдаланылған әдебиятлар.....

Жумыстың улыўма сыпатламасы

Теманың актуальлығы. Президент И.А.Каримов: «Билимлендириў тараўы ҳаққында айтар екенмен, бизге питкериўшилер емес, мектеп билимлендириўин, тәрбиясын көрген инсанлар керек. Демократиялық жәмийетте балалар, улыўма ҳәр бир инсан еркин пикирлей алатуғын етип тәрбияланады. Егер балалар еркин пикирлей алмаса, берилген билимнің сапасы пәс деген сөз», - деп атап өтеди.

Кадрларды таярлаўда заманагөй технологиялардан, билимлендириўдин жаңа усулларынан пайдаланып билим бериў бүгинги күннің актуаль мәселелеринен болып есапланады. Сонлықтан да, ҳәзирги дәўир билимлендириўин системасын раўажландырыўда жаңа педагогикалық технологиялар, сондай-ақ, хабар технологияларынан нәтийжели пайдаланыўға арнаўлы түрде итибар берилмекте.

Ғәрезсиз Өзбекстанның жарқын келешеги ушын алып барылып атырған экономикалық-сиясий, мәдений тараўындағы кең көлемли ислер, әсиресе «Билимлендириў ҳаққында»ғы нызам ҳәм «Кадрлар таярлаўдың миллий бағдарламасы» билимлендириў тараўының барлық буўынларында, әсиресе ана тилинен билим бериўди қайта қарап шығыўға зәрүрлик туўдырды.

Қарақалпақстан ғәрезсизликке ерискеннен соң ҳәм «Мәмлекетлик тил ҳаққында» ғы Нызам тийкарында мәмлекетимизде ана тилин оқытыўды раўажландырыў, оны мәмлекетлик тил сыпатында оқытыў машқалаларын үйрениў процеси жаңа басқышқа көтерилди. Қарақалпақ тилин оқытыўдың мазмунында үзликсизликти тәмийинлеў, тәлим орынларында мәмлекетлик тилди оқытыўдың жаңа методларын ислеп шығарыў, сабақларда жаңа педагогикалық технологиялар ҳәм заманагөй қураллардан кең қолланыў сыяқлы машқалаларға арнаўлы түрде итибар берилмекте. Атап айтқанда, ҳәзирги дәўир кадрларынан ана тилин жақсы үйрениўи ҳәм еркин сөйлеўге, пикирин айта алыўға, жақсы, саўатлы сөйлеўине, сондай-ақ, жазба саўатлылығына жуўапкершилик пенен итибар бериў зәрүрлиги тастыйықланбақта. Соның ушын да, қарақалпақ тилин еледе терең, жақсы өзлестириўи ушын қолайлы мүмкиншиликлер жаратыў лазым.

Мине, бул биз изертлеў объекти етип алған атлық сөз шақабын жаңа педагогикалық технология тийкарында оқытыўға итибар берген ҳалда изертлеў жумысымыздың актуаль мәселе екенлигин тастыйықлайды.

Жумысымызда ана тилин оқытыу мәселелериниң бири сөз шақапларын, атап айтқанда атлықты жаңаша усыллар тийкарында оқытыу мәселесин ҳәр тәреплеме үйренип, тийисли жуўмақларға келдик.

Жумыстың мақсети хәм ўазыйпалары. **Жумыстың тийкарғы мақсети** – қарақалпақ тилиндеги атлық сөз шақабын жаңа педагогикалық тийкарында интерактив усыллар менен оқытыу арқалы оқыўшылардың билимин, еркин сөйлеу уқыбын, саўатлылығын, тил байлығын ҳәр тәреплеме раўажланған етип тәрбиялаўда тийкарғы жәрдемши болыўын мақсет етип қойдық.

Жумыста усы мақсетлерди орынлаўда төмендеги ўазыйпалар белгиленди:

- Улыўма орта билим бериў мектеплеринде қарақалпақ тилин оқытыўдың улыўма илимий-методикалық көзқарастан үйрениў хәм талқылаў;
- қарақалпақ тилин оқытыу бойынша жаңа тәжирийбелерди улыўмаластырыў;
- қарақалпақ тили сабағын оқытыу арқалы жазба хәм аўызеки саўатлылықты асырыў, әсиресе атлықты үйретиў бойынша методикалық усыныслар ислеп шығыўдан ибарат.

Жумыстың теориялық хәм әмелий әҳмийети. Диссертация болажақ қарақалпақ тили пәни муғаллимлерине атлық сөз шақабын жаңа педагогикалық технология тийкарында үйреткенде жүдә керекли теориялық хәм методикалық қурал бола алады.

Жумыстың илимий жаңалығы. Диссертацияда атлық сөз шақабын жаңа педагогикалық технология тийкарында оқытыўдың методологиясы ислеп шығылды.

Изертлеу объекти хәм предмети. Нөкис қалалық 4-санлы улыўма орта билим бериўши мектеп хәм ҚР 11-санлы инталы балаларға қәнигелестирилген мектеп оқыўшыларының қарақалпақ тилин үйрениў процесси изертлеу объекти етип, ал атлық сөз шақабын оқытыўдағы заманагөй педагогикалық технологиялардан пайдаланыў методикасын үйрениў изертлеўдиң предмети етип белгиленди.

Изертлеу методлары хәм усыллары. Изертлеўде тийкарынан, салыстырмалы метод басшылыққа алынды.

Диссертацияның қурылысы. Диссертация кирисиў, тийкарғы бөлим, улыўмалық жуўмақ хәм пайдаланылған әдебиятлардың дизиминен турады.

КИРИСИҮ

«Кадрлар таярлаудың миллий бағдарламасы»нда «сырт елли кәсіплеслери менен бәсекеге белсене түсе алатуғын, сол жарыста ұатанымыздың ар-намысын, абырайын мәрдана қорғайтуғын, хәр тәрәплеме үйлесикли раўажланған жетик қәнигени тәрбиялап, кәмалға келтириў – тәрбиямыздың бас мақсети» етип белгиленген.

Республикамызда бул бағдарламаның енгизилиўи жоқарыдағы кемшилик хәм нуқсанларды сапластырыўға қаратылған. Оның хәрәкет етиўи билим алыўдың артықмашлығына, билимлендириўди демократияластырыў, инсан сүйиўшиликке, билим хәм тәрбияның бир-бирине байланыслылығына, қәбилетли жасларды кәмалға келтириўге тийкарланған.

Мине, усыған байланыслы педагог қәнигелердиң абырайын, жуўапкершилигин хәм кәсіплик шеберлигин арттырыў, оқыўшылардың өз бетиншелигин хәм дәретиўшилик белсендилек хәм уқыпларын, хәм талантын раўажландырыўды тәмийинлейтуғын прогрессив технологиялардың жаңа оқыў бағдарламаларын, жумыстың жаңа түрлерин енгизиў бойынша бир мақсетке бағдарланған мәмлекетлик сиясат жүргизип атыр.

Усы бүгинги күнде халық билимлендириў хызметкерлериниң алдына мектептеги оқыў, тәрбия жумысларын хәр тәрәплеме раўажландырыў, әсиресе класста хәр күнги өтилетуғын сабақтың тәсирлилигин арттырыў – бүгинги күнде кешиктириўге болмайтуғын әхмийетли ўазыйпа.

Хақыйқатында да, оқыўшыларға билим тийкарларын үйретиўде, оларды хәр тәрәплеме жетилескен, кәмил инсан етип тәрбиялаў күнделикли сабақта иске асырылады. Сонлықтан хәр күнги өткерилетуғын сабақ мазмуны күнделикли турмыс пенен тығыз байланыслы алып барылыўы шәрт.

Мәлим болғанандай, 70-жылдан берли сабақлар бир қәлипке түсип оқытылып, оқытыўшының дәретиўшилик уқыбы шеклеп қойылды. Мәселен сабақлар белгили бир түрде шөлкемлестирилип үй тапсырманы сораўға - 10-15 минут, 15-20 минут - таза тема өтиўге, 10 минут - таза теманы беккемлеўге, 1-2 минут - үйге тапсырма бериўге белгиленип келинди. Мине, бүгин кешеги дәўир руўхы менен жасап атырған муғаллимлер менен хошласыў ўақты келди.

Мәмлекетимиздиң билимлендириў тараўындағы сиясаты биз – оқытыўшылардың алдына оқытыў процесиндеги хәр қандай мәселени миллий идеологияға сүйенген ҳалда шешиў ўазыйпасын қойып отыр.

Демек, бул ұазыйпаларды иске асырыў ушын бүгинги күнде муғаллимниң алдына үлкен-үлкен ұазыйпалар жүклейди, яғный ҳәр бир педагогтан кәсиплик шеберлигин арттырыўды, оқытыўды шөлкемлестириўдиң жаңа усулларын излеп табыўды талап етеди. Бул оқыўшылар менен қарым-қатнас жасаўдың, сабаққа қызығыўшылығын арттырыўдың жолларын қарастырыўға мүмкиншиликлер жаратпақта. Ал, екинши жағынан оқыўшы билиминиң сапасы ушын ҳәр бир муғаллимниң жуўапкершилигин арттырып атыр. Себеби, усы ғәрезсизликке ерискен дәўирге шекем берилген билим сапасының төмен екенлигин миллий бағдарламада анық фактлер менен көрсетип берилди.

Уллы педагог Я.А.Коменский оқытыўдың улыўма тәртиби сабақ бир қыйлы қәлипте өтилсе мақсетке муўапық болады деп есаплады. Дурыс, өткен дәўирде саўатсызлықты сапластырыў мақсетинде билимлендириў тараўында машқалалар избе-из шешилип барды.

Енди бүгинги күнде билимлендириў тараўында үлкен-үлкен өзгерислер жүз бермекте. Буған дәлил ретинде заманагөй билим бериў мәселеси қойылып отыр.

Заманагөй билимлендириўде техникалық қураллар, жаңа хабар узатыў технологиялары, ЭЕМ, компьютерлер, микроэлектрон машиналары қолланбақта.

8 БАП.

АНА ТИЛИН ОҚЫТЫҰДЫҢ МЕТОДИКАСЫ

Ғәрезсиз республикамыздың келешегі үшін алып барылып атырған экономикалық, сиясий, мәдений тараўдағы кең көлемли исленип атырған өзгерислер билимлендириў тараўының барлық буўынларында, әсиресе ана тилин оқытыўдың ҳәм мазмуны жағынан ҳәм шөлкемлестириў жағынан қайта көрип шығыў зәрүрлигин келтирип шығарды. Себеби, «Билимлендириў нызамы», «Кадрлар таярлаўдың миллий бағдарламасы»нда ана тилин оқытыўдың өзине тән жаңаша бағдарда шөлкемлестириўди талап етти. Ҳақыйқатында да, билимлендириўдиң барлық буўынларында ана тилиниң жаңаланып оқытылыўы зәрүр.

Ана тилинен билим бериўдиң бас мақсети – аўызеки ҳәм жазба саўатлылығын, сөйлеў мәдениятын ийелеўи, өз пикирин еркин, анық, көркемлеп бере алыў уқыбын қәлиплестириўден ибарат. Бурынғы бағдарламалардағы «грамматика – грамматика үшін» қәлибинен шығып, енди «грамматика – пикирдиң анық ҳәм көркем болыўы үшін» түсиниги тийкарында болыўы керек.

Пүткил Өзбекстанда ҳәзирги жаңа экономикалық-сиясий жағдай барлық тараўдың әсиресе, «Ана тили» пәнин оқытыўда ең соңғы жаңалықлар менен жаңаша оқытыўда жақсы нәтийжелерге ерисилгенин дәлиллемекте. Себеби, биз жақын жылларға шекем сабақ барысында оқыўшыларымызды тек теориялық анықламаларды билиўге көбирек бағдарладық.

Ана тилинен билимлендириў мазмунын түп тийкарынан жаңалаўда мына жағдайды есапқа алыў шәрт:

- сиясий-экономикалық жақтан жаңалаў зәрүрлиги;
- методикалық жақтан жаңалаў зәрүрлиги.

Ана тили билимлендириўи материаллық пайда келтирмейди деген жуўмаққа келиў надурис. Ана тилиниң материаллық жақтан көрсеткиши – балалардың жазыў саўатлылығына ийе болыўы, сөз байлығы, өз халқының миллий өзгешелигин, дәстүрин, үрп-әдетин ийелеўи, өзинше пикирлей алыў, өз пикирин аўызша, жазба түрде баян ете алыўлары болып есапланады.

Бул мәселеде орта мектеплерде бул жоқарыдағы көрсеткишлер талапқа жуўап бере ала ма деген сораў туўады. Буған унамлы түрде жуўап бериў қыйын, себеби биз мектепте педагогикалық әмелият дәўиринде оқыўшылардың билим дәрежесиниң толық талапқа жуўап бермейтуғынлығының гүўасы болдық. Әсиресе, оқыўшылардың сөз

байлығын, сөйлеу мәдениетін, ағылшын жазба сауаттылығын анықлау үшін олар менен гүррнелесулер өткергенімізде, олардың өз пікірлерін анық жеткізе алмауы, сөзге жарлылығы анықланды. Мәселен, сөзіміздің дәлилі ретінде 5-у-класстарда үйренілетуғын морфология бойынша сораулар беріп хәм морфологиялық таллау тапсырылды. Оқыушылар тек ғана қағыйдаларын айта алды, ал мысаллар менен түсіндіріуді талап еткенде жууап бере алмады.

Демек, бул ана тилинен билим беріу мазмунын жаңалау керек деген жууап шығарады.

Хәзирги дәуірде билимлендіріуде ана тилинен билим беріу методикасын жаңалау зәрүрлігі де пайда болмақта. Себеби, мектепте оқыушылардың билим дәрежесінің төменлігі оқытуу методикасына да байланысly. Бурынлары оқыушыларға түсиникли болмаса да тек грамматикалық қағыйдалар ядлатыу менен шекленип қалынды. Берілген билим түсиникли болмаса да, ол өзіннің әмелий бахасын жойтады.

Мине, булардың бәри билим беріуде оқытуу методын жаңалауды келтиріп шығарды.

Ана тилинен билимлендіріу мазмунын жаңалау тек сиясий методикалық жақтан ғана емес, илимий жақтан да жаңалау зәрүрлігі де пайда болды.

Қысқасы, оқыушыларды ана тили сабағында дәретиушилик пенен еркин түрде пікірлеуге үйретиу, олардың санасында руухый өзгеріс пайда етиуге ерисиу зәрүр. Соның үшін жаңа бағдарлама хәм сол тийкарда исленетуғын сабақлықларды грамматикалық қағыйдаларды ядлатыудан ұз кешіп, дәретиушилик уқыбын қәлиплестириуши, шынығыуларда оқыушылардың миллий идеологияға сүйенген халда сөйлеу мәдениетін жүзеге келтириуши жұмыслар ислетиу мақсетке мууапық болады деп ойлаймыз.

Хәзирги әхмийетли ұазыйпалардың бири – әдебий тилиміздеги жаңалық хәм өзгеріслердің тийкарын оқыушы дурыс аңлай алыуын қәлиплестириуден ибарат.

Усы жоқарыдағы нәтижелерге ерисиу үшін ана тилинен билимлендіріу мазмунын жаңалау зәрүрлігін келтиріп шығарды.

Класста өткерілетуғын хәр қандай сабақ қызықлы, мазмунлы, күнделикли турмыс пенен байланысly, илимий тийкарда алып барылса мақсетке мууапық болады.

Қарақалпақ тили – қарақалпақ халқының миллий, мәмлекетлик тили. 1989-жылы Қарақалпақстан Республикасы Жоқары Кеңесиниң «мәмлекетлик тил» нызамында: «Тил – ҳәр бир миллеттиң бийбаха байлығы. Экономикалық хәм мәдений өсиўшиликке қарай илгерилеўдиң қудиретли қуралы», – делинген.

Усы қудиретли қурал – «ана тили»н мектеплерде оқытыўға айрықша итибар қаратылған, себеби, ана тилинен жетерли дәрежеде билимге ийе болыў – оқыўшының басқа пәнлерди қыйыншылықсыз меңгеріўине тийкар салса, әсиресе ана тили пәни оқыўшыны дурыс сөйлеўге, сөйлеў мәдениятын ийелеўге, туўылған жерин, өз халқын сүйиўге, хұрмет етиўге, адамгершилиқ, инсанлық пазыйлетлерди қәлиплестириўге, халқының үрп-әдетин, дәстүрин, миллий өзгешелигин үйрениўге тийкар салады.

Мектепте ана тилин оқытыўдың тийкарғы мақсети – оқыўшыда аўызеки сөйлеў, дурыс жазыў көнликпесин қәлиплестириў, өз бетинше еркин пикирлей алыў қәбилетин раўажландырыў, өзинше ойлай алатуғын, өзинше мәселени дурыс шеше алатуғын, ўатанының абырайын мәрдана қорғайтуғын, ҳәр тәреплеме раўажланған жетик инсанды тәрбиялап шығарыўдан ибарат.

Ана тили бойынша да билимлендириў стандарт талаплары тийкарында бағдарламалар, сабақлықлар исленип шығылды.

Билимлендириў системасы, ана тили мәмлекетлик стандарты талаплары тийкарында раўажландырылыўы тийис. Ана тили мәмлекетлик билимлендириў стандартының критериясы төмендегише:

- үзликсиз ана тили тәлимниң мазмунын да жеке адамды қәлиплестириўдиң концептуал ўазыйпалары, жәмийетлик тәжрийбениң тийкарғы компонентлерин анық көрсетиў критериясы;

- ана тили тәлиминиң коммуникатив модельге тийкарланған избе-излиги тийкарында таңланатуғын сабақ материалында тийкарғы әҳмийетке ийе болған улыўма халықлық хәм де миллий тәрбия элементлерин айрықша ажыратыў критериясы;

- оқыўшылардың жас айырмашылықлары менен ана тили тәлими мазмунының байланыслылығы критериясы;

- оқыў бағдарламасында белгилеп берилген тил материалын үйретиўге ажыратылған ўақыт пенен оқыўшы имканиятларының байланыслылығын тәмийинлеў, сабақ материалларын ажыратыўда айрықша дыққатқа алыў критериясы. Бунда сабақ материалларының көлеми хәм

оларды өзлестириўге сарпланатуғын ўақыт оқыўшының имканиятларына толық сәйкес келиўи керек;

- сабақ материалларын тәмийинлеўде улыўма халықлық педагогика хэм миллий педагогиканың жетискенликлерин есапқа алыў критериясы;

- таңланған сабақ материалы менен мектептиң оқыў методикалық базасының сәйкес келиўшилик критериясы;

- оқыўшылар хэм муғаллимлер арасындағы дидактикалық байланыс.

Ана тили мәмлекетлик стандарты мине усы дидактикалық байланыслардың этирапында болыўы тийис.

Муғаллим - бул процессте оқыўшы хызметин, оның көнликпе хэм билимлериниң туўрылық дәрежесин бақлап барыўшы, шөлкестестириўши, бақлаўшы адам.

Бағдарламада үлкен темалар бир класста өтилместен, еки-үш класқа бөлип берилген. Мәселен, морфология бойынша берилетуғын мағлыўматлар V-V8-V88 классларда өтиледі.

Бүгинги күнде мектепте оқытылатуғын пәнлер бойынша билимлендириў стандартлары толық ислеп шығылды.

Мектеплерде пән муғаллимлери тәрәпинен өтилетуғын хәр бир сабақ арнаўлы сабақ типлери менен өтиледі. Бир саатлық сабақ 45 минутқа мөлшерленген. Қарақалпақ тили пәнин оқытыўда аралас, бирлескен, кирисиў, тексериў, жаңа билим бериў, тәкирарлаў, жуўмақлаў қусаған дәстүрге айланған сабақ түрлери бар.

Усы көрсетилген сабақ түрлери хэм дәстүрий емес сабақ түрлери бойынша қарақалпақ тилинен сабақлар алып барылады.

1.1. Ана тилин педагогикалық технологиялар тийкарында оқытыўдың методикасы

Өзбекстан Республикасы Президенти И.А.Каримов Республика Олий Мажлиси 8X сессиясында шығып сөйлеген сөзлеринде жәмийетимиздиң жаңаланыўы, раўажланыўы хэм келешеги, әмелге асырып атырған реформаларымыздың нәтийжеси – заман талапларына жуўап бере алатуғын жоқары тәжирийбели қәниге кадрлар таярлаў менен бирге байланыслылығын айтып өтеди.

Билим бериуден тийкаргы мақсет балаларға билим бериу емес, сондай-ақ билим алыу жолларын үйретиу, оларды оқытуу процесиниң актив қатнасушысына айландыруу дегенди аңлатады. Жаңаша социаллық, экономикалық жағдайда ана тилин оқытуу мазмунын турақластыруу, сабақларды дунья стандартына сай тақылетте шөлкемлестириу оқыушы активлигин асыратуғын усыллардан саналады.

Сөйлеуде хәр бир тил кубылысының өз орны, өз ұазыйпасы бар. Жаслар тил мүмкиншиликлеринен ситуацияға қарап пайдаланыу тәжирийбесине ийе болыуы, өз пикирин анық айта алыуына, зәрүр болған сөз хәм гәп формалары, цытата хәм сүүретлеу түсиниклерин таңлай алыу хәм қоллана билиу - дәуир талабы. Буның ушын анна тили оқытуушысы өз қәнигелигин өз қәнигелигин пухта билиуи, жаңа педагогикалық технология хәм де заманагөй оқыу-техникалық қураллардан жақсы хабардар болыуы лазым. Сонда ғана билим бериудиң нәтийжеси де, оқытуу дәрежеси де жоқары болады.

Ана тилинен сабақ бериуши оқытуушы хақыйқый дөретиуши болыуы, оқытуу процесинде оқыушының теманы тыңлау, аңлау, еркин хәм ғәрезсиз пикирлеу, салыстыруу, ажыратыу хәм бахалау, хошаметлеу, өз пикири, идеяларын басқаларға жеткизе билиу көнликпе хәм тәжирийбелериниң қәлиплесиуин бақлауы, басқарыуы лазым. Сондай-ақ, ол жаслардың тәрбиялық-руухый тәрбиясы менен шуғылланыуы, оларға мәдениятлы қарым-қатнас әдеби, миллий дәстүрлеримизге хұрмет, анна ұатанға мухаббат туйғысы сыяқлы зәрүрий қәсийетлерин сиңдире билиуи лазым.

Оқыу сабақларын жаңа заманагөй форма хәм усылларда шөлкемлестириу, оқыушыларды сабақ ұақтында мақсетли басқара алыу, хәзирги күнде оқытуушылықтың баслы шәрти деп қаралмақта.

1.2. Ана тилин педагогикалық технологиялар тийкарында оқытуудың әхмийети

Ана тилинен билим бериуде жаңа педагогикалық технологияны қолланып, сабақ өтиу – бүгинги күнниң әхмийетли ұазыйпаларының бири. Бул тийкаргы дәстүрий оқытуудың мақсетинен келип шыққан халда

исленген. Америкалы алым У.Шрашманың пикиринше, дәстүрлі оқытуыда сабақтың мақсәти оқыушылардың дурыс жууап беріуи болып есапланады.

Әлбетте, бундай инсанлар, биринши нәубетте, мектепте тәрбияланады, билим алады. Соның ушын класста муғаллим бас орайдағы фигура болып есапланады. Оқыу, тәрбия ислеринде жақсы нәтийжелерге ерисиу ушын бүгинги күнде педтехнологияға тийкарланып сабақ өтиу әхмийетли деп есаплаймыз.

Жаңа педагогикалық технология – бул жаңа ғәрезсизликтің шарапаты менен билим хәм тәрбия беріуде енгизилген «жаңалық». Бул рауажланған капиталистлик елдерде «инновация» деген термин менен жәхән педагогикасында орын алған. Бул инновация – жаңалық, реформа деген сөзлер менен тең. Бул сөздің дәслепки мәниси экономикада, қандай да бир тараудағы техниканың, яғный технологияның жаңалығы деп түсинилген. Бул термин бүгинги күнде улыума жәмийетимиздеги жүз берген жаңалықлардың бәринде де қолланыла баслады. Солай етип, билимлендириу тарауына да «технология» кирип келди. Демек, билимлендириу тарауында пайда болған хәр қандай жаңалық педагогикалық технология деп атала баслады.

Педагогикалық технологияны қолланыудағы тийкарғы мақсет:

- жәмийет талабына сай билимли, еркин пикирлеуши инсанды тәрбиялау;
- оқыушының өз бетинше хәм дәретиушилиқ уқыбын, талантын рауажландырыу;
- сырт елли жаслар менен бәсекеге белсене түсе алатуғын инсанды кәмалға келтириу.

Оқыу хәм тәрбия ислеринде жоқары нәтийжелерге ерисиу ушын яғный педагогикалық технологияны иске асырыуда төмендегилерге әхмийет берилиуи тийис:

- тәлим хәм тәрбияны иске асырыу ушын жағдай, шараят жаратыу;
- оқыу бағдарламаларын, оқытуы мазмунын, оқыу сабақлықларын түп-тийкарынан өзгертиу;
- оқыушыларға жаңа ахборот технологияларды тез жеткеріу – дәуир талабы.

Педагогикалық технологияда оқыушылардың еркин пикирлеуіне ерисиу зэрур. Оқытуушы өзиниң билими, жеке тэжирийбеси, арттырған шеберлигинен келип шыққан халда педагогикалық технологиялық машқалаларды шешиу жолынан барады.

Хэр қандай сабақ барысында муғаллим өз сабағының жақсы нэтийжеге ерисиуин мақсет етеди. Мэселе, қандай да бир теманы өтип болғаннан соң, муғаллимге оқыушының үйренген материал бойынша қандай түсиникке ие болды, өзлестирген билимлерди эмелий ислеринде пайдалана ала ма деген сорауларға жууап талап етиледи.

Биз грамматикалық қағыйданы үйретиу керек деген пикирден аулақпыз, лекин қағыйдаларды қурғақ ядлата берместен, мэнисин түсиндирип, сол бойынша хэр қыйлы қызықлы эмелий жұмыслар ислетип үйретиу мақсетке мууапық болады.

88 БАП.СӨЗ ШАҚАПЛАРЫН ОҚЫТЫҰДА ЖАҢА ПЕДТЕХНОЛОГИЯ

Мектеп оқыушыларын сабақ барысында оларды әдепли, әлпайым, өзінше пикирлеу қәбилетине ийе, мийнетти сүйе билиу руухында тәрбиялау, бәринен де оларды материаллық байлықтар өндиретуғын мийнет ислеуге таярлау - мәселелери бүгинги күннің оғада зәрүр талаптарының бири. Бул ұазыйпаларды әмелге асырыуда хәм тыянақлы билим бериуде муғаллимлердің алдына жууапкершиликти, терең билимди, оқытыудың жаңа педагогикалық технология усылларын қолланыуды талап етпекте. Буның ушын муғаллим хәр тәрәплеме жетилискен, билимли, өз пәниниң шебер устасы болыуы тийис.

Айырым педагоглар, илимпазлар «жаңа педагогикалық технология» дегенде сабақты шөлкемлестириудің заманагөй метод, қурал хәм усылларын қолланыуды түсинсе, екінши топардағылар сабақты дәстүрий емес усыллардан қолланыу деп есаплайды.

«Жаңа педагогикалық технология» бойынша еки түрли түсиник бар. Бул түсиник қурамында «жаңа» сөзи болса да «заманагөй сабақ» деп көрсетиледи.

«Жаңа педагогикалық технология» оқытыудың ең нәтийжели методын, қуралын хәм усылларын қолланыу ямаса дәстүрий болмаған сабақтардан пайдаланып билим бериуден ибарат.

Биз, педагоглардың, алдына қойылған ұазыйпалардан келип шыққан халда, оқыушыларды тәрбиялау технологиясынан толық пайдаланыуымыз керек. Бундағы сабақтың мақсети терең билим бериу, оқыушылардың ой-өрисин рауажландырыу, тәрбия бериу, хәзирги заман талабына ылайық оқыушыны ойлауға, излениуге, өзінше пикирлеуге мәжбүрлейтуғын сабақ болыуы керек.

Президентимиз өз баянатында халық билимлендириуиниң алдында турған инновациялық бағдарламалар хәкқында айта келип, былай дейди: «Жаңа педагогикалық технологияға келсек, мениң пикиримше, шет мәмлекетлердің билимлендириу системасын үлги етип өзлеримиздің системамызға сәйкеслендириу - тийкарғы ұазыйпа».

«Жаңа педагогикалық технология»лар деген негедур бизиң педагогларымыз тек ғана методларды түсинеди. Жаңа педагогикалық технологиялар, бул - муғаллимнің жоқары дәрежедеги сабақ оқыту шеберлиги, оқыушы хәм оқытыушы арасындағы қарым-қатнастар.

«Жаңа педагогикалық технология» - оқытыудың нәтийжели методын, қуралын хәм интерактив усылларын қоллау ямаса дәстүрий емес,

сабақлардан ибарат болып қалмай, мектеп алдына қойылған талаптардан келип шығып, дәретиўшилиқ ойлаў ийесин тәрбиялаў технологиясы.

«Интерактив» сөзи инглиз тилиндеги «интеракт» яки «интер» өз-ара «акт» «хәрекет етиў» түбир сөзлеринен кирген. Интерактив түсиниги биреў (адам) менен ямаса бир нәрсе (компьютер) менен өз-ара хәрекетте (катнаста), диалоглық гүрриңлесий жағдайында болыў дегенди аңлатады.

Интерактив оқытыў – адамның билиў искерлигиниң әмелге асырылыўының айрықша бир түри. Оның өзине тән белгили, мақсетлери бар. Оның баслы мақсетиниң бири билим алыўшылар өзлериниң нәтийжели үлгерип атырғанлығын, өзиниң интеллектуаллық уқыбына ийе екенлигин хәм сол арқалы оқыў процесини анағурлым дәрежеде нәтийжелирек раўажланып атырғанлығын сезинип отыратуғын исенимли, қолайлы оқытыў шараятларын дүзип бериў болып есапланады.

Интерактив оқытыўдың мазмуны – оқытыў процесини, билим алыўшылардың барлығы толығы менен билим алыў – үйрениў – уғыныў хәм өзлестириў процесине жәмленгенлиги тийкарында шөлкемлестирилгенлиги менен анықланып турады, онда олар толығы менен түсиний хәм өз түсингенлери бойынша сәйкес хәрекет етиў мүмкиншиликлерине ийе болады.

Интерактивлик искерлик төмендеги 5 тийкарғы элементлер арқалы иске асырылады:

- ҳақыйқый өз-ара байланыслылық,
- жеке жуўапкершилиқ,
- өз-ара тәсиршеңлик,
- бирге ис алып барыў қәбилети хәм топарларға бөлинип жұмыс алып барыў.

Оқыў процесине бундай жаңаша көз-қарастың түп тийкары соннан ибарат. Оқытыўда ишки мотивациядан (дыққат аўдартыў, ишки сезим, тилек, зәрүрликти қәлиплестириў) келип шығыўы керек.

Оқыў процесинде тийкарғы хәрекетке келтириўши күш-оқыўшы ушында, оқытыўшы ушын да ишки мотивация болыўы керек.

Бунда оқыўшылар билим алыўға умтылыў (бензини болмаса автомашина орнынан қозғала алмағаны сыяқлы, билим алмасаң, сениң өмирде орның жоқ, жәмийетке қосыла алмайсан) хәм билим алыўға зәрүрлик болыўы керек, оқыў мақсетлери ишки зәрүрликке айланыўы керек. Оқыўшы реаль өмирге кирип барыў ушын, онда актив қатнасыў ушын билим, көнликпе хәм жетилистириўлер менен бирге илимий билиў усылларына ийе

болыуы кереклигин саналы түрде түсинип жетисиуи керек. Себеби ашык жәмийеттиң тийкарғы белгиси – бул дүньяны түсиниу хәм онда өзиниң мүнәсип орнын табыу ушын еркин излениу.

Муғаллимнен оқыушыларда инициативалылық хәм өз бетиншеликте, билимлерди пухта хәм терең өзлестириуди, зәрүр болған көшликпелерди, оларды итибарлықты, пикирлеу хәм байланыслы сөйлеуди, яд хәм дөретиушиликти тәрбиялауға мүмкиншилик бериуши дидактикалық принцип бул билим бериудеги активлик хызмет болып есапланады.

Активлик принципи саналылық принципи менен үзликсиз байланыслы, себеби активлик бар жерде саналылық бар.

Бундай системада оқыушы да, оқытыушы да тәлим-тәрбия процесине биргеликте жууапкер. Олар биргеликте хәр бир оқыушының билим хәм қәбилетин жеке зәрүрлигин ықтыяжын анықлайды. Бундай жағдайда оқытыушы тек «баҳалаушы» емес, ал жаңа билим бериуши дерекке айналады.

Дүнья педагогикалық лексикасынан әллеқашан «инновация» түсиниги кең орын алған. Бул түсиник «жаңалық» түсиниги менен теңлестириледі.

Кең мәниде қарағанда билим бериу системасындағы хәр қандай өзгерис – бул педагогикалық инновация. Дәслеп бул түсиниклерди жәмийетлик-экономикалық хәм технологиялық процесслерде қолланған, соңынан билим бериу системасындағы хәр қандай жаңалықларға байланыслы қолланған. Педагогикалық технология деп аталуының себеби де усында. Хәзирги дәуирде педагогикалық инновация пәни қәлиплести. Педагогикалық инновация – педагогикалық жаңалық, оларды баҳалау хәм педагогикалық коллектив (жәмәәт) тәрәпинен өзлестириу, оны әмелде қолланыу хәкқындағы тәлиймат сыпатында қаралады. Бул тәлиймат үш бағдарды өз ишине алады:

– бириншиси – педагогикалық неология (грекше нео - жаңа, логос - илим, жаңалық хәкқындағы илим) делинеди, бунда педагогика тарауындағы хәр бир жаңалық үйрениледі, улыумасластырылады.

Бизиңше, ойлау ийесин тәрбиялау технологиясы еки әхмийетли фактор арқалы әмелге асады:

- оқытыу мазмунын дөретиушилик ойлау ийесин тәрбиялауға қаратыу арқалы әмелге асырыу;

Гәрәзсизлик жылларында халық билимлендириу тарауында түпкиликли өзгерислер басланғаннан кейин биринши нәўбетте оқытыу мазмунын дөретиушилик ийесин тәрбиялауға қаратыу мәселеси ортаға қойылғаны

хәммемизге белгили. Солай етип, оқыў тапсырмасы оқыўшыны көбирек ойлаўға, пикирлеўге дөретиўшилиқ уқыбын көрсетиўге бағдарлаўы керек. Мәселен, ана тилин оқытыў барысында сөзлер тәртиби берилип, оларды топарларға ажыратыў, пайда болған топарларды өз-ара салыстырыў, уқсас хәм өзгешеликлерин табыў, олардан өзинше жуўмақ шығарыў сыяқлы тапсырмалар берилип, жұмыслар исленсе оқыўшыны излениўге, дөретиўшилиқ мүмкиншиликлерин иске салыўға бағдарлайды.

- педагогикалық аксиология (грекше) аксиома – хұрмет етиў, дәлилләнбейтуғын тәлиймат) деп аталып, бунда педагогикалық жаңалықлар ишинен ең нәтийжелилери таңлап алынады.

- педагогикалық праксология (пракс – (грекше) хәрекет, логос – илим, әмелде (практикада) қолланыў ҳаққындағы илим) деп аталып, бунда таңлап алынған педагогикалық жаңалықлар әмелде қолланылады.

Педагогикалық технология қандай етип, қандай усыллар менен оқытылса, нәтийже жақсы болады деген сораўға жуўап береді. Ол өз системасына ийе болып, онда компонентлер избе-излиги, өз-ара байланыслылығы, бир пүтинлиги сақланады.

Педагогикалық технологияның басқарыўшылығы соннан ибарат, бунда тәлим процессин режелестириў, шөлкемлестириў, нәтийжелестириў, дүзетиў киргизиў имканиятлары бар. Бунда билим бериўден күтилген нәтийжеге ерисиледи, ўақыт үнемленеди, бул педагогикалық технологияның нәтийжелиги демек. Педагогикалық технологияның тайықланыўы – таяр исленген модель басқа педагоглар қолланғанда да тап сондай нәтийже бериў кереклигин билдиреди. Бир сөз бенент айтқанда, билим бериў процессине жаңаша қарап, излениўшилиқ болса ғана дөретиўшилиқ билим бериў жаңа басқышқа көтериледи, яғный: Билим бериўде излениўшилиқ, дөретиўшилиқ болыўы керек, сонда:

- баланың талабы, тилеги оның имканиятлары дәрежесинде қанаатландырылады;

- оқыўшының оқыў мийнетине жуўапкершилиги хәм ўазыйпасы артады;

- билимлерди өз бетинше ийелеў көнликпелери қәлиплеседи;

- оның өмир бойы өз билимин өзи ғана байытыўы мүмкин екенлигине исеним пайда болады;

- еркин пикирлеў көнликпеси қәлиплеседи;

- шахс (личность, жеке адам) жәмийетте өзиниң орнын тезирек таўып алыўға мүмкиншилиқ дөретеди.

Буның ушын биз оқыўшыға «сен буны билиўиң керек» деп мәжбүрлеўден гөре, «маған бул керек хәм мен буны билиўге, оны өмирде қолланаман» деген ишки исеним хәм умтылыўды оятыўымыз керек.

Сабақлық қанша жақсы жазылған менен олардағы илим дурданаларын оқыўшының «геллесине қуйыўшы өткизгиш» – оқытыўшы таяр болмаса, ески қәлиптен шықпай сабақ өтсе, жетискенликке ересе алмайды.

Оқытыўшы оқытыўдан – оқыўды үйретиўге, билим бериўден – билимди өз бетинше ийелеўине көмеклесийи керек. Ол оқыўшыны зәрүрлик пайда етиўден жағдай туўдырыўға оннан жуўапкершилик сезиўге бағдарлаўы керек.

Хәр қандай педагогикалық жаңалықлар тийкарында қандай да бир идея жатады. Мәселен, оқытыўшы С.Н.Лисенкованың хәр қыйлы дидактикалық ойлап табыўларының түп тийкарын жаңа оқыў материалын алдын ала үйрениў идеясы қурайды. Бул идея тийкарында оқытыўшының балалар менен өз-ара хәрекетти жатады: класста психологиялық бирлик жағдайын, хәр бир оқыўшы өз шахсын өзи көрсетип бериўди тәмийинлеў, хәр бир методикалық усыл ушын өзине тән ушырасыў жолын таңлаў, оқыўшылар инициативасын басқарып барыў. Ол хәр бир оқыўшының қәлбине, оларды түсинип жетиўге өзиниң дидактикалық усыллары, шөлкемлестириў формалары арқалы жол табады. Сабақтағы оқыўшылар активлигине оқытыўшы ғана емес, бәлким оқыўшылар да басшылық етеди. Дәслеп айрықша оқытуғын оқыўшы, соңынан басқа оқыўшылар да оқытыўшы тапсырмасына сәйкес не ислеў кереклигин айтады хәм қалған оқыўшыларды изине ертеди. Бундай «түсиндирмели басқарыў» оқыўшы мектеп босағасына қәдем қойған көннен басланыўы керек.

Мектепте бурынғы дәстүрий сабақ түрлери бойынша сабақ өтиў мүмкин емеслигин бүгинги күнде турмыс көрсетип атыр. Ескише сабақ өтиў мүмкин емеслигин хәр бир муғаллим аңлап жететуғын ўақыт келди. Жаңаша сабақ биринши гезекте оқыўшыны оқытыў процесиниң субъектине айландырыўды талап етеди. Пүткил сабақ даўамында белсене ислеўши - оқыўшының өзи. Ол тил материалларын бақлайды, бирин екиншиси менен салыстырады, уқсаслық хәм өзгешеликлерин анықлайды. Демек, бунда оқыўшы сабақлық (китап) хәм муғаллимге байланып қалмайды, ол өз бетинше ақылай искерлик көрсетиў арқалы белгилиден белгисизге қарап бара бередиди.

Қулласы, оқытыўда дәретиўшилиқ ойлаў ийесин тәрбиялаў технологиясы, оқытыў мазмуны менен де, оқытыўдың методы, қурал хәм

усыллары менен де тығыз байланысқан. Бул еки фактордың сәйкеслигин тәмийинлеу арқалы гөзлеген мақсетке ерисиу мүмкин.

Қарақалпақ тилинде сөз шақапларының хәр түрли өзгешеликлери бар. Сөзлерди сөз шақапаларына ажыратыуда бир неше талаплар есапқа алынады. Сөз шақаплары дәслеппә мәнили сөзлер, көмекши сөзлер хәм модаль, таңлақ, еликлеуиш сөзлер болып беске бөлинеди.

Сөз шақапларын үйрениу арқалы оқыушылардың еркин хәм дөретиушилик санасы кеңейеди, олардың сөзлик фонды байыйды, морфологиялық қубылыслар менен танысыу процесинде имла сауатлылығы рауажланып барады. Мәнили хәм көмекши сөз шақапларын үйрениу арқалы оқыушылар сөздиң сөзлик хәм грамматикалық өзгешеликлерин бақлау, ажыратыу, өзара сылыстырыу, оларды сөйлеуге қолай етип дурыс таңлау хәм дурыс қолланыу тәжирийбелерин ийелейди.

Сөз шақапларын үйрениудиң нәтийжелилиги аңсат хәм қыйын тил бирликлерин анықлап алыу, сондай-ақ, гшрамматиканы таңлауда әмелге асырыу лазым. Грамматиканың таңлау бирлиги зәрүр түсиник болып саналады.

2.1. Сөз шақапларын оқытуу арқалы оқыушылардың грамматикалық сауатлылығын арттыруу

Сөз шақапларын оқытуу арқалы оқыушылардың сөзлиги рауажландырып барылады.

Сөз шақапларын үйрениу дәуиринде оқыушылар менен хәр қыйлы жұмыслар алып барылады. Әсиресе, сабақ барысында шынығыу жұмысларын ислеуде оқыушылар анау яки мынау сөзлер менен танысып барады. Оқыушылардың сөзлик қорын байытыуда төмендегидей жұмыслар шөлкемлестириуге болады:

1. Оқыушының дөгerek-әтирапын қоршаған дунья хаққында билимин тереңлетиу хәм усы бағдарда сөзлик қорын байытыу.
2. Сөзлерди мәнисине сәйкес керекли орында қолланыуға үйретиу.
3. Әдебий тилге кирмейтуғын диалектлик сөзлерди қосып сөйлеуди қадаған етип, әдебий тилдеги сөзлерди пайдаланыуға үйретиу.

4. Үйренген сөзлерди гәп ишинде қолланыўға үйретиў.

Күнделикли оқытыў барысында методикалық талапқа жуўап беретугын усылар жәрдемінде сөзлиги раўажландырып барылады.

Бул сөзлик қорын байытыў, оның санын көбейтиў дегенди аңлатпайды, оның мәнисин дурыс өзлестириў керек. :йренген сөздиң мәнисин анықлаў, жаңа сөзлер менен танысыў, күнделикли сөзлериниң омонимлик, синонимлик сыңарларын ашыў.

Тил байлығы төмен раўажланған бала өз пикирин жеткерип бере алмайды, берилген сораўларға дурыс, анық жуўап бере алмай, сөзлик фондфндағы сөзлери жетпей қыйынласады.

Тийкарынан, оқыўшыдан мазмунлы, көркемлеп, түсиникли сөйлеў талап етиледі.

Оқыўшылар хәр күни радио, телевизор көриў арқалы, газета-журналлар оқыў арқалы, театрға барыў, жолдаслары менен қарым-қатнас жасаў арқалы сөзлиги раўажланып барады. Бирақ, оқыўшы да жедел хәм сийрек сөзлик болады. Оқыўшы күнделикли сөйлеўде қолланылатугын сөзлери жедел сөзлиги болады. Сийрек қолланылатугын сөзлер (пассив) сийрек сөзлигине киреди. Сонлықтан, сөзлик қорын байытыў, оның қолланылыў дәрежесин кеңейтиў зәрүр. Бул ушын сабақ барысында сөзлик жумысларына да итибар бериў тийис. Системалы түрде сөзлик жумыслары да алып барылады.

Мектеп бағдарламасында да оқыўшылардың сөзлигин байытыўға әҳмийет берилген.

Сөз шақаптарын оқытыў арқалы, бириншиден, шынығыў жумысларында сөзлигин байытыў жумыслары алып барылады. Екиншиден, қосымша сабақлықтан тыс материаллар менен сөзлиги байытылады. Бунда ең тийкарысы сабақларда муғаллим тәрәпинен исленген текстлер, кеспе қағазлар, ойынлар арқалы морфологиялық таллаўлар ислетиледи.

Оқыўшылардың сөзлигин байытыў жоба менен избе-из алып барылады.

Сөз шақаптарын оқытыў арқалы сөзлигин байытыўда төмендеги жумыслар алып барылады:

1. Тахтаға гәплер жаздырыў арқалы белгили бир сөзди айрықша есапқа алып үйретиў.

2. Үйретиўге тийисли сөздиң мәниси талқыланады.
3. Үйренилген таза сөздиң хәр қыйлы мәниде келиўине итибар бериледи.
4. Үйрениўге жобаластырылған сөз бойынша өз бетинше дөретиўшилик жумыслар исленеди.
5. Үйрениўге тийисли сөзлер дөгерегинде жумыслар исленеди.
6. Қолланылып атырған сөзлер оқыўшы сөзлигине киргизиледи.

Оқыўшыларға сөзлерди түсиндириў жоллары

Сөз шақапларын оқытыў арқалы оқыўшылардың сөз байлығы раўажланып барыўы тийис. Оқыў дәўиринде оқыўшыға түсиниксиз сөз болмаўы тийис. Сөздиң мәниси түсиниксиз болса, оқыўшы гәпти де түсине алмайды. Сонлықтан муғаллим оқыўшы ушын қыйын хәр бир сөздиң мәнисин түсиндириўи керек. Оның мәнисин түсинбесе оқыўшы жедел сөзлигине кирите алмайды. Сонлықтан, муғаллим сөзге байланыслы сөздиң мәнисин ашып бериўи керек.

Сөзлерди түсиндириўдиң жоллары төмендегише:

1. Көргизбелилик арқалы сөзди гәп ишинде аңлататуғын заттың сүўретин көрсетиў;
2. Сөзди аңлататуғын уғымның тийисли белгилерин атаў.
3. Түсиндириўге тийисли сөзди гәп ишинде келтириў.
4. Жаңа түсиндирген сөздиң синонимин таўып, сол сөзди қолланыўды үйретиў.
5. Затларды, қубылысларды салыстырыў арқалы сөзлердиң көп мәнилигин анықлаў.
6. Сөзди морфологиялық жақтан анализлеў.
7. Сөзди түсиндирме сөзликлерден, синонимлик сөзликлер мәнисин ашыўды үйретиў.

2.2. Сөз шақаптарын оқытыуда оқыушылардың морфологиялық нормаларға сәйкес сөйлеуін рауажландырыу

Оқыушылардың сөйлеуін рауажландырыу – ең әхмийетли ұазыйпа. Сөйлеу – адамның тилден пайдаланыуының көриниси. Бунда адамның рауажланыу дәрежеси, мәденияты, сауатлылығы, интеллектуаллық жағдайы көринеди. Муғаллимнің бас ұазыйпасының бири оқыушылардың тилден тийисли жеринде пайдалана алыу, сөйлеу, жазыу көнликпелеринен кәлиплестириуден ибарат. Сонлықтан усы ұазыйпаларды иске асырыуда мектепте ана тилин оқытыудың орны уллы.

Ана тилин оқытыу арқалы оқыушыларға билим, тәрбия бериу менен бирге олардың сөз байлығын мәдиятлы сөйлеуін рауажландырып барамыз.

Оқыушылардың сөйлеуін рауажландырыуға төмендеги талаптар қойылады:

1. Мәнили сөйлеу. Сабак дауамында оқыушылардың мәнили сөйлеуине итибар бериу керек. Халқымызда даналық сөз бар: «Әдеп айлап, кейин сөйле», «Ойланбағанның түби ойран».

Оқыушылардың сөзлик байлығын рауажландырыу жұмыслары алып барылғанда қандай жұмыс ислетилмесин олардың таяр материалды қайта сөйлеп бериуи, әсиресе өз пикирлерин бере билиуи шәрт. Бунда көбинесе оқыушыға өз бетинише дәретиушилик жұмысларды турақлы түрде ислетип барыуи лазым.

Оқыушылардың сөзлик қорының байыуында жаңа сөзлерди үйрениу, мәнисин билиу, қолланылыу өрисин анықлау, ана тили сабағы үлкен әхмийетке ийе. Бунда муғаллим шынығыуларда грамматикалық ойындар өткергенде, шығарма, баян жұмысларын алып барғанда турақлы түрде сөзликлер үстинде де жұмыс қоса алып барылады.

2. Анық сөйлеу – оқыушының өз ойын анық бере билиуи, оның бағдарламаға сәйкес билим хәм көнликпе алыуына байланысly. Айырым оқыушылар өз ойын анық жеткерип бере алмайды. Сонлықтан сабак барысында сорауларға жууап бергенде, оқыушы жууабының аның болыуына муғаллим итибар бериуи керек.

3. Таза сөйлеу – бүгінгі күнде республикамызда халықтар бір туысқандай араласып жасауына байланысты бір миллет тилинің, екінші миллет тилине тәсір жасауы, соның есабынан тил байып, раўажланып барады. Буннан айырым оқыўшылар надурис пайдаланып, орынсыз түрде сөзлерди араластырып сөйлейди. Соның нәтийжесинде оқыўшылар сөзге жарлы, басқаларға аўыз еки түрде өз пикирин анық жеткере алмайды.

Айырым оқыўшылар жергиликли диалект сөзлерди де, араластырып сөйлейди. Бул еки жағдайда әдебий тилде кери тәсірин тийгизеди, оқыўшының аўизеки сөйлеўди ийелеўине кери тәсір жасайды. Сонлықтан оқыўшыларға өз тилинде таза сөйлеу талап етиледи.

4. Байланысты сөйлеу – байланысты сөйлеу оқыўшының логикалық жақтан дурис ойлауына байланысты. Сонлықтан темалар өткенде оқыўшының ойын раўажландыруу үстинде жумыс алып барыу талап етиледи. Бул ушын муғаллим келбетликтин семантикалық топарын өткенде, темаларға байланысты грамматикалық ойындар ислеткенде оқыўшыны ойландыралы дәрежедеги жумысларды көбирек ислетиу талап етиледи.

5. Көркем сөйлеу – бул оқыўшы сөйлеўинин ең жоқарғы шыңы. Буған оқыўшы аңсатлық пенен ерисе алмайды.

Оқыўшының көркем сөйлеуи – сөз мәдениатын, тил мәдениатын дурис меңгерип алыуына байланысты.

Қарақалпақ тилин оқытыудың тийкарғы мақсети – аўыз еки сөйлеу хәм дурис жазап билиу көнликпелерин ийелеген, оны турмыста қоллана билетуғын саўатлы адамларды таярлау болып есапланады. Оқыўшылар ана тилинен аўыз еки хәм жазба түрде саўатлы болса, басқа пәнлерди де жеңил өзлестире алады. Оқыўшылардың саўатлылығын арттыруудың бирден-бир жолы сабақты жазба жумысларды турақлы түрде өткериу болып табылады.

Мектеплерде жүргизилетуғын жазба жумыслар (диктант, баян, шығарма) белгили мақсетте жүргизилиўине қарап еки түрге: үйретиуши мазмундағы жазба жумыслар, тексерилу түриндеги жазба жумыслар болып бөлинеди.

Үйретиуши мазмундағы жазба жұмыстар негизинен оқыушыларда билим хәм көнликпе пайда етиу хәм оларды беккемлеу мақсетинде сабақтың белгили бир бөлиминде яки бир сабақта өткериледи.

Жазба жұмыстар көбинесе орфографиялық сауатлылығын тексеріу мақсетинде жүргизиледи. Сондай-ақ буған қосымша (диктант жұмысына) тапсырмалар да бериуге болады. Мәселен дөрөнди оқытып болған соң, өтилген материал бойынша оқыушылардың теориялық билимин анықлау мақсетинде қосымша тапсырма бериледи. Бундай жағдайда тексеріу жазба жұмысқа еки баха яғный сауатлылығы ушын айырым, қосымша тарсырма ушын айырым баха қойылады.

Морфологияны оқытыу арқалы да оқыушылардың жазба сауатлалығына ерисиуге болады.

Бунда сабақ арасында жазба сауатлылығын арттырыуда көширип жазыу жұмыстары алып барылады. Көширип жазыуда белгилири бир мақсетке байланыслы алып барылады. Хәр қыйлы вариантта көширип жазыу түрлери ислениуи мүмкин:

- а) текст ишинде түсирілген сөз ямаса қосымталардың тийислилерин орнына қойып көширип жазыу;
- б) тексттен дөрөнди сөзлерди терип көширип жазыу;
- в) дүзилген сорауларға сәйкес тексттен жууаплар көширип жазыу.

Солай етип оқыушылардың жазба сауатлылығын хәр күни сабақ барысында да алып барыуға болады.

Оқыушылардың бағдарлама көлеминде тийисли сөзлик қорына, жазба сауатлылыққа ийе болыуына, тил қубылыстарын терең ийелеуге, қулласы ана тили бойынша теориялық билимин қәлиплестириуге класста алып барылатуғын ауызша хәм жазба жұмыстардың әхмийети үлкен.

Ауызша түрдеги жұмыс жазба түрдеги жұмыс болсын, булардың бәринде де көркем шығармадан үзиндилер алып жұмыстар ислетсе мақсетке мууапық болады. Себеби бул арқалы оқыушылардың сөйлеу мәдениаты, сиясий сауаты, эстетикалық сезими рауажланады, сөзлик қоры байыйды, әдебий тил нормасы қәлиплеседи, өз пикирлерин анық, дәл, ықшам етип бериуге ериседи, тил байылығымыз болған нақыл-мақаллардан,

офоризмлерди, синонимлерди, антонимлерди, омонимлерди хәм фразеологиялық сөз дизбеклерин өз орнында, тийисли жеринде пайдаланыў мүмкиншилиги пайда болады.

Қулласы, оқыўшыға қандай тема бойынша теориялық билим берилмесин, әмелий жұмыслар арқалы беккемленип барылса, бағдарлама талап еткен сабақ мазмунының нәтийжелилигине ерисемиз. Оқыўшыларды билим сырларын терең ийелеўине жетисемиз, олардың сап хўжданлы, кишипейил, дурыс сөзли, мийнеткеш, адамгершиликли азамат болып жетисиў, ўатанымыздың ар-намысын, абырайын жоқары көтеретуғын, хәр тәреплеме раўажланған жетик қәнийгени тәрбиялап камалға келтириўге негиз таярлаймыз.

Баянлаўға тийисли теориялық материалға байланыслы таңлап алынған мысаллар оқыўшылардың билим дәрежеси менен өзгешелигине сәйкес келиўи, әдебий тил нормаларына жуўап бериўи хәм оқыўшылардың искерлик уқыплылығын арттырыў лазым.

АТЛЫҚ СӨЗ ШАҚАБЫН ЖАҢА ПЕДТЕХНОЛОГИЯ
ТИЙКАРЫНДА ОҚЫТЫҰДЫҢ ӘХМИЙЕТИ

Атлық сөз шақабына тийисли сөзлерди дурыс айтыў, дурыс жазыў, сөзлик мәнилерин билиў хәм де сөйлеўде дурыс хәм өз орнында қоллана алыўды үйрениў - бул жумыстың тийкарғы мақсети болыўы лазым.

Атлық сөз шақабын үйретиўде, дәслеп, оның атаў сеплигиндеги формасынан пайдаланыў орынлы болады. Сонда да меншикли атлықлардан емес, ал зат, предмет атларынан, әсиресе, оқыўшыға жақсы таныс болған, оның этирапында да бәрхама бар болған предметлер атынан баслап үйрениў мақсетке муўапық болады. Сонда басқа түрдеги атлықлар, олардың басқа грамматикалық формаларын түсиниў хәм өзлестириў аңсат болады.

Атлықлардың сөзлик мәнилери, олардың мәнилес парадигматикасын (топарға бөлиў, сөз шақапларына бөлиў, қатарды даўам еттириў) үйрениў «Улыўма орта билим бериў мәмлекетлик билимлендириў стандартлары» талапларына сәйкес оқыўшының коммуникатив саўатлылығын раўажландырыўда үлкен әхмийетке ийе. Атлықларда синонимия қубылысын үйрениў – оқыўшы сөз байлығын раўажландырыўдың тийкарғы шәрти. Мысалы: адам – инсан, шахс, өсимлик, ыдыс – табак, тағам, әлем хәм т.б. атларды топарларға ажыратыў, синонимлерин таўып жазыў шынығыўлары усылардың қатарына киреди.

Берилген терек хәм өсимликлердиң атлары: шынар, терек, тал; алма, ерик, шийе, алша, қәрели; гүрбек, бийшек, жамбылша сыяқлы сөзлерди топарларға ажыратыў хәм синонимлик қатарларды даўам еттириў сыяқлы тапсырмалар оқыўшылардың тәбияттаныў пәнинен алған билимлерин беккемлейди, атамаларды қайта еске алыўға, сөйлеўде дурыс хәм өз орнында қолланыўға үйретеди.

Атлық сөз шақабы ҳаққында үйренилген билимлерди беккемлеў, оларды стилистика менен байланыслы раўажландырыў ушын хәр түрли темалардағы руўхый-ағартыўшылық мазмундағы текстлерди пайдаланыўға болады.

Текст аты: Ғәрезсизлик

Ғәрезсизлик алғанмызга да жигирма жылга шамалас уақыт болды. Усы уақытта Өзбекстан өз раўажланыў жолын таңлап алды. Бул жол мәмлекетимиздиң экономикалық мүмкиншиликлеринен толық, нәтийжелирек пайдаланыўды, халқымыздың миллий қәдириятлары, ески дәстүрлери, бай руўхий дүньясын тиклеў менен бирге алып барыўга бағдарланған.

Миллий дәстүрлеримиз, қәдириятларымыз қайта енгизилди. Руўхийлығымыз тикленди. Тарийх хәм келешегимизге өз көзимиз бенен қарап, өз ақылымыз бенен баҳа бере басладық.

Ҳақыйқатында да, ғәрезсизлик – материаллық-ағартыўшылық тараўдағы бүгинги раўажланыўымыздың, дүнья менен еркин, тең қатнасларымыздың тийкары.

Текстти таллаўда алдыңғы басқышларда үйретилген атлық сөз шақабы ҳаққындағы мағлыўматларға сүйенеди. Бунда төмендеги әмелий тапсырмаларды орынлаў мүмкин:

1-тапсырма. Текстте ушырасатуғын атлықлардың сөзлик мәнисин түсиндириң. Қандай сораўға жуўап бериўин анықлаң.

2-тапсырма. Ажыратылған сөзлерге синоним хәм омоним сөзлер табың.

3-тапсырма. Кимў неў қай жерў сораўларына жуўап берген сөзлер қайсы сөз шақабына тийисли екенлигин айтың. Олар менен атлық + атлық, келбетлик + атлық, санлық + атлық қәлибиндеги сөз дизбеклерин дүзиң.

4-тапсырма. Жасалған сөз дизбеклерин келтирип гәплер дүзиң.

5-тапсырма. Булл темада гәплердиң қатнасында текст жаратың.

Диктант (баян, шығарма, текст) қурамындағы сөзлер бәрқулла жоқарыдағыдай аўызеки түсиндирилсе, оқыўшының

- дәретиўшилиқ санасының шеңбери кеңейеди;
- сөйлеў шеберлиги, пикирин билдириў көнликпеси раўажланады;
- сөйлеўде сөз таңлаў тәжирийбеси қәлиплеседи;
- дурыс, нуқсансыз-қәтесиз текст дүзиў көнликпеси пайда болады.

Ана тили сабақларында мине усындай раўажландырыўшы оқыў тапсырмалары, беккемлеўши шынығыўлары хәм текст анализлери

қуралларында алып барыў системалы хәм избе-из билим алыўға мүмкиншилик береді, билим бериў мазмунын жаңалайды, оқыў-билиў өзегешеликлерин активлестиреди. Теорияны әмелият көзқарасында үйрениў, еркин пикирлеў хәм дәрителиўшилик қәбилетти өсирийге жәрдем береді.

Әмелият арқалы теорияны ийелеўдиң ең исенимли қуралларынан бири тил қубылысларын бақлаў, анализ хәм синтезлеў, аңлаў, ажыратыў хәм талқылаў.

3.1. Атлықты оқытыўдың лингвистикалық тийкарлары

Сөзлерди сөз шақапларына ажыратыў ең әйемги дәўирлерден бери алымларымыздың дыққатында болды. Тил билимин илим сыпатында кәлиплестирген әйемги ҳиндлер атлық, фейил, көмекши сөзлерге ажыратады. Кейин ала греклер атлар ишинен келбетлик, санлық хәм алмасықларды шағарады. Қубла лингвистлерине греклердиң кейинги классификациясы кең тарқалады хәм рус лингвистлери усы дәстүрлерди тийкар етип, мәнили сөзлерди атлық, келбетлик, санлық, алмасық, рәўиш хәм фейиллерге ажыратады. Сөз шақапларын үйрениў жүдә көп хәр қыйлылықларға ийе.

Қарақалпақ хәм өзбек классларына ана тилди үйреткенде салыстырыў усыл барлық темаларды үйренгенде қолланылса болады. Оқытыўшы-муғаллим берилген сес (хәрип), сөз, сөз дизбеги, гәп хәм текстлерди өзара салыстырыўды тапсырады. Берилген билимлерге сүйенген ҳалда олардың уқсас хәм өзгешелигин билдириўши тәрәплери оқыўшылар тәрәпинен еркин анықланады.

Пикиримиздиң дәлили сыпатында қарақалпақ тили сабағында «Атлық сөз шақабы» деген тема бойынша өткизилген сабақтың барысын келтирип өтемиз. Сабақты қуралландырыў ушын төмендеги слайдлардан пайдаланылады:

Слайдлар презентациясында оқытыўшы-муғаллимнің түсиниклери, оқыўшыларға берилетуғын сораўлар хәм өз нәўбетинде олардың жуўаплары зәрүр. Егер тек бақлаў оқыўшыларды әпиўайы тамашагөйге айландырып қояды. Сонлықтан көрсетилген слайд арқалы атлыққа берилген бирме-бир экранда көринип хәр бир мағлыўмат берилгенде «Бул қайсы сөз шақабына тәрип?» деп сорулады. Оқыўшылар жуўап берсе кейинги берилетуғын мағлыўматлар түсиндирилип кетиледи. Егер жуўап бере алмаса онда басқа мағлыўматларды бередиди.

Улыўма атлық сөз шақабы ҳаққында оқыўшылардың түсиниклерин анықлаў ушын төмендеги бағдарлаўшы сораўлар бериледи хәм жуўап алыныў арқалы пассив оқыўшыны да актив қатнасыўшыға айландырыўға болады:

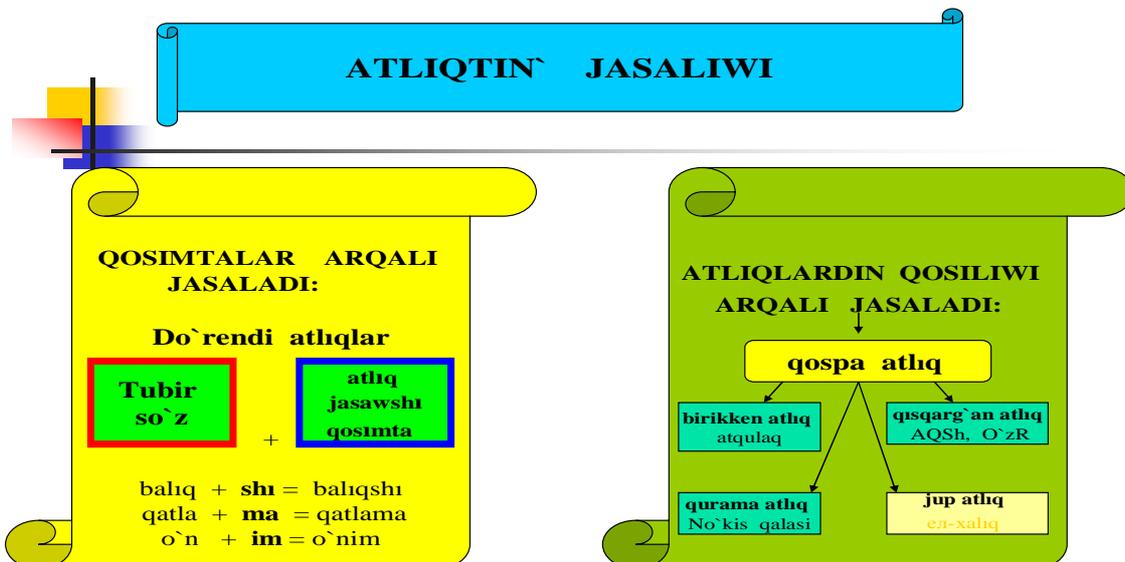
1. Атлық деген не?
2. Атлықтың мәнисине қарай қандай түрлери бар?
3. Атлық қандай сораўларға жуўап бередиди?
4. Атлық гәпте қайсы гәп ағзаларының хызметинде қолланады?
5. Қандай атлық жасаўшы қосымталарды билесиз?
6. Атлықтың сеплениўи қандай? хәм т.б.

Мағлыўматларды салыстырыў арқалы үйретиў зәрүр болса, онда сораўлар басқаша бағдарда, яғный атлық сөз шақабын басқа мәнили сөз шақаплары менен салыстырмалы түрде бериледи.

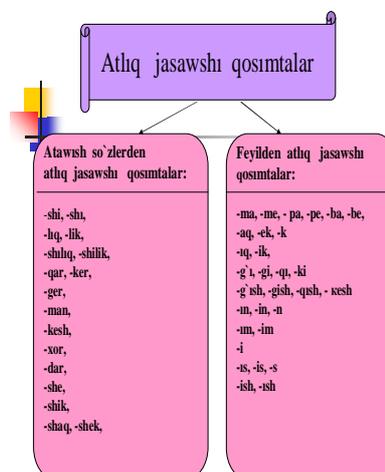
Улыўма орта мектеплердин 5-класынан баслап атлық сөз шакабы хаққында мағлыўмат бериледи. «Атлықтың жасалыўы» деген тема у-класста өтиледи хәм олардың атлық сөз шакабы хаққында түсиниги болғанлығы себепли ең дәслеп жоқарыдағы сыяқлы сораўлар тасланып «Ақылый хұжим» методы арқалы мағлыўмат алынады хәм баҳаланады. Соң «Атлықтың жасалыўы» темасындағы мағлыўматларды үйретиў ушын төмендеги сораўлар берилип улыўма түсиниги үйрениледи:

1. Атлықлар қандай усыллар арқалы жасалады?
2. Атлық жасаўшы қосымталар менен келбетлик жасаўшы қосымталардың қандай уқсаслық тәрептери бар?
3. Олардың қандай өзгешеликтери бар?
4. Қоспа атлықлар қандай болады?

2-слайд

ATLIQ JASAWSHI QOSIMTALAR	
-Shı, -shı:	etik-shı, sawh-shı?
-lıq, -lik	toǵay-lıq
-shılıq, -shilik	ko`p-shilik, oqıwshılıq
-ma, -me, -pa, -pe, -ba, -be	bo`l-me, tapsı-ma
-gı, -gi, -qı, -kı:	su`r-gı, jar-g`?
-lım, -im, -mı	bil-im ora-m
-aq, -ek, -k	or-aq qon-aq gu`re-k
-s, -is, -s:	ayt-s, ko`nn-is
-shı, -ish:	o`tin-ish, quwan-shı
-kesh:	sal`kesh, arba-kesh
-paz:	bilim-paz, as-paz
-das:	jol-das, qur-das
-xana:	as-xana, kitap-xana
-shılıq, -shik, -shek	oyh-shılıq, bo`l-shek
-h, -in:	jaw-h, tu`y-in, tiy-in

Теманың оқыушылар тәрәпинен хәр тәрәплеме үйренилиуин тәмийинлеу мақсетинде сабақ төмендегише шөлкемлестириледи:

Оқыушылар қоспа атлықлар хәм олардың имласы мәселесинде көп қыйналады. Соның ушын қарақалпақ тили сабақларында сөз дизбеклеринен меншикли атлықлардан - қоспа орын атамаларын жасау яки болмаса қоспа сөзлерди сөз дизбеклерине айландырыу мүмкин.

Сөз дизбеклери	Қоспа атлық
Қоңыр ат	Қоңырат
мойны ақ	Мойнақ
қара өзек	Қараөзек
алтын көл	Алтынкөл
қыз кеткен	Қызкеткен
кегей ели	Кегейли

Қоспа атлық	Сөз дизбеклери
Қанлы көл	қанлы көл
Топырақ қала	топырақ қала
Порлытау	порлы тау

Оқыушылардың тема бойынша алған билимлерин беккемлеу ушын хәр түрли тарқатпа материаллардан да пайдаланыу мүмкин:

1-кеспе

Сөздің биринши бөлеги ақ, қара, сары, көк сөзлеринен жасалған қоспа сөзлерге мысаллар келтириң.

2-кеспе

Сөзлердің екинши бөлеги дәрья, сай, көл, теңиз сөзлери менен жасалған меншикли қоспа атлықларға мысаллар тауып жазың.

3-кеспе

Сөзлердің жазылыуына қарап мәнисин айтың. Не ушын қоспа атлық болу себебин түсиндириң.

Қолғап, қарақалпақ, бала-шаға, азмаз, жоқары, КӨК, Барсакелмес, қарақалпақ тили, қарауі.

Берилген мағлыұматларды хәр түрли мазмунда исленген слайдлар көргизбеси менен беккемлеу жүдә мақсетке мууапық болады:

ATLIQ JASAWSHI QOSIMTALAR

-liq			-kesh		
-ger			-iq,		
-ma			-xor		
-kesh			-is		
-ek			-in		
-aq			-ba		
-qi			-im		
-shı			-shi		
-in			-shılıq		

212-shing'ıwdın' sha'rti:
kitapta berilgen atlıq jasawshı
qosımtalar arqalı do'rendi atlıqlar jasan'

Atawısh so`zlerden jasalg'an atlıqlar:	Feyil so`zlerden jasalg'an atlıqlar:
U'lgı: Oyin+shı	Tut+qısh

5-6-слайд бойынша үйренілген атлық жасаушы қосымталар арқалы дөренди атлықлар жасау тапсырылады.

5-слайдта көрсетілген қосымталар арқалы дәслеп дөренди атлық жасап, қасына ол қосымтаның атауыш сөзлерден атлық жасаушы қосымта ма яки фейил сөзлерден атлық жасаушы қосымта ма анықлауы зэрүр.

3-слайд 6-класстың сабақлығында берілген 212-шынығыу бойынша жумыс ислеу тапсырылады. Бул көрсетилип турған слайдағы тапсырма бойынша тахтаға кесте сызылып, илажы болғанынша, ауызша орынланса да яки киши топарларға интерактив шынығыу сыпатында тапсырма етилсе де болады.

Sha'rti:

To'mende berilgen tu'bir so'zlerge atliq jasawshi qosimtalardi jalg'ap do'rendi atliq jasan'

Jawın, as, gu'z, miynet, tap, tik, suw, sınıq, jol, ju'weri, baqsi, qiyın, arzan, mol, joq, dala, sho'p, ag'a, bala, ash, xan, hayt, yurist, jawız, bir, on, tez, shaqqan, o'zbek, shay, shıpa, pal, bag', da'rwaza, lala, qulq, gu'l, a'dep, mira't, adam, shah, quda, jar, jilit, su'z, bo'l, shıg'ar, jum, shaq, o'kin, ko'sh, qaq, bat, sır, jalın, to'se, or, qayra, ele, tırna, kes, jen', tut, tut, qır, jaw, tile, ota, boran, tu'y, qash, su'r, uyt, ku'l

Sha'rti:

Berilgen atliq so'zlerdin' ishinde berilgen do'rendi atliqlardi bir bo'lek, qospa atliqlardi bir bo'lek jazın'

No'kis qalası, balalıq, joldas, emlewxana, Qarao'zek, kitap-da'pter, Na'wqıran a'wlad, huqıqtanıw, A'jiniyaz shayı, Xojeli, jazıwshı, taw-tas, jıyın-terim, kiyim-kenshek, O'zR, KamAZ, ot-sho'p, tasbaqa, Bozataw, terme, salıkesh, o'nerpaz, diyqanshılıq, da'rixana, ar-namıs, ko'z a'ynek, QR, ilim, sarı may.

7-слайд бойынша алдыңғы сабақларда үйретилген атлық жасаушы қосымталар арқалы интерактив шынығыудың шәрти бойынша берилген сөзлерден дөренди атлық жасау тапсырылады.

8-слайд бойынша бир интерактив шынығыу өткизилип, онда тийкарынан дәптердиң бетин екиге бөлип, бир тәрәпине дөренди

атлықларды, екінші тәрәпине қоспа атлықларды терип жазыу тапсырылады. Бул шынығыу жеке яки киши топарларда орынланса да болады.

Демек, атлық сөз шақабын үйренгенде хәр түрли мазмундағы интерактив шынығыулар ойлап табылып, оларды көбирек пайдаланыу мақсетке мууапық.

3.2. Атлықты оқытыудағы дидактикалық тийкарлары

Дидактика (грекше, ибратлы, үйретиуши, билим бериуши). Педагогиканың билим бериу хәм оқытыу теориясы (мақсети, мазмуны, нызамлықлары, принциптери), улыума метода хәм формалары хаққындағы бөлим. Дидактика дегенде, улыума алғанда, хәр қандай пәннен билим бериу процесинде билим бериудин шөлкемлестириу тәрәплери түсиниледи ¹.

Дидактика хәм методика терминлеринин өзлерине тән мазмуны бар. Билимлендириу бууынларының барлығында үйренилетуғын хәр бир оқыу предметинин өз методикасы бар. Физиканы оқытыу мәселелерин физика методикасы үйренсе, тил методикасы да тил оқытыудын мазмуны, мақсети, принциптери, методлары, шөлкемлестириу формаларын үйренеди. Мине, усы сыяқлы тил дидактикасы да мектептерде анна тили, екінши тил, мәмлекетлик тил, шет тилин оқытыудын мазмуны, мақсети, кураллары, шөлкемлестириу формалары сыяқлы кубылысларды үйренеди.

Ш.Юлдашева академиялық лицейлерде өзбек тилин мәмлекетлик тил сыпатында оқытыу процесинде төмендеги линводидактикалық қатнасларға итибар қаратыу кереклигин көрсетип өткен ²:

1. Оқыушыларды активликке шақырыушы мағлыуматлыр менен кеңирек таныстыратуғын, социаллық хәм жеке әхмийетке ийе болған оқытыу мазмуныны табыу

2. Оқыушыларда ұатанға мухаббат, ғәрезсизлик идеяларына садықлық, миллий хәм улыумаинсаний қәдириятларға хұрмет сезимлерин оятыу

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашришти, 2008, I том. – 607-б.

² Юлдашева Ш. Давлат тили таълимининг линводидактик асослари. Т. 2008. -Б. 17

3. Оқыў процесинде миллий қәдириятлар, дәстүрлер, өзгешеликлер берилген мағлыўматлардан кең пайдаланыў

4. Оқыўшылардың тәбийий қатнас тараўларын көзде тутыў

5. Қолай коммуникатив ўақытты жаратыў. Таныс хәм бийтаныс адамлар менен қатнасқа түсиўге кирисип кете алыўға үйретиў, қатнасқа сайт ил қуралларын таңлаў, қолланыў көнликпелерин қәлиплестириў, раўажландырыў.

6. Оқыўшылардың тил үйрениўге болған қызығыўшылығын тереңлестириў.

7. Базар экономикасы, ҳуқықый-демократиялық, социаллық, руўхый-ағартыўшылық мәселелери, миллий идея руўхына сәйкес текстлерден пайдаланыў; оқыўшының кәмил инсан болып жетилисиўинде мийнет хәм тәрбияның әҳмийетине итибар бериў, жәмийет өмири, исбилерменлик хәм бизнес мәселелери менен байланыслы сөйлесиўди сабақ хәм сабақтан тысқары сабақларда қолланыў.

Оқыў материалын түсиндириўде баянлаў методы таңланғанда, оқытыўшының сөйлеўи тийкарғы билим фонды саналады, көргизбели қурал хәм сабақлық болса жәрдемши қурал функциясын атқарады. Бунда оқыўшылар билимлерди таяр ҳалынша үеренеди.

Оқыў материалын баянлаў методы тийкарында түсиндирилгенде, балалар билимлерин, дәслеп, оқытыўшы сөйлеўинен алады. Берилген билимлер көргизбели қураллар тийкарында және де конкретлестириледи. Бунда оқытыўшы-муғаллим сөйлеўине үлкен талап қойылады. Ол грамматикалық билимлерди, усы билимлерги тийисли дәлиллерди белгили бир тәртипте айтып береди.

3.3. Атлықты жаңа педтехнология тийкарында оқытыўдың тийкарғы методикалық бағдарлары

Зат мәнисин хәм затлық түсиниклерди аңлатып кимў неў сараўларына жуўап беретуғын сөзлер атлық деп аталады.

Атлықтар лексика-семантикалық белгиси бойынша зат хәм затлық түсиник, ұақыя, қубылыс, жағдай, хәдийсе т.б. атамаларын билдиреди: **китап, пахта, қала, терек, қус, шырай, тилек, пикир, сана, самал, жаўын, шаң, хәрре хәм т.б.**

Зат мәниси айырым атлықтардың лексикалық мәнисинен тиккелей аңлатылып: **қәлем, самал, сезим** т.б. Ал гейпара затлық мәнидеги сөзлер тек грамматикалық мәниде ғана атлық бола алады: **жүриси** қолайсыз, **аўырыў** астан, **жаманнан** қаш.

Атлықтар бирлик ямаса көплик санда қолланылады, тартым хәм сеплик формалары менен түрленеди.

Жоқарыдағы лексика-семантикалық, грамматикалық белгилер атлықты басқа сәйкес сөз шақапларынан айырып туратуғын категориялық белгилер болып есапланады.

Атлықтардың басқа сөз шақапларынан парықлаўшы белги ретинде өзине тән сөз жасаўшы аффикслерине ийе екенлигин көрсетиўге болады: **-шы/-ши, -шылық/-шилик, -кер/-кеш, -лық/-лик**. Сөз шақапларының ишинде тек атлықтар ғана қысқарған қоспа сөз хәм аббревиатура түринде жасала алады: **Пединститут, ҚМУ, БМШ**, т.б. Бирақ бул белгилер бир жақлама болып, олар тек дөренди (жасалған) атлықтарға ғана тән болып, басқа сөз шақапларынан парықлаўшы тийкарғы белгилерден болып есаплана алмайды.

Атлықтар сан, тартым, сеплик хәм бетлик формалары менен өзгередеди. Атлықтардың предметлик мәниси (субстантивлениўи) усы категориялардың формалары (аффикслери) арқалы билдириледеди. Мысалы: Келгенлер төрге шығып жайласып отырды. Бермегенди берип уялт. Жаманнан қаш, жақсыға жантас (нақыл).

Атлықтар синтаксислик хызмети жағынан бас хәм екінши дәрежели ағзалардың, сондай-ақ қаратпа ағзаның хызметин де атқарады. Олардың қандай ағзалардың хызметин атқарып келгенлиги сол хызметтеги сөзлердің түрлениўи хәм орын тәртибине байланыслы болады. Атлықтар атаў сеплик түринде келгенде баслаўыш, басқа сеплик түринде хәм тиркеўиш пенен келгенде баслаўыш, басқа сеплик түринде хәм тиркеўиш

пенен келгенде толықлаўыш ҳәм пысықлаўыш, орын тәртибине қарай анықлаўыш хызметин атқарады.

Атлық затлық мәнидеги тийкарғы сөз шақабы болғанлықтан, ол келбетлик, санлық, алмасық фейил сөзлер менен анықланады, солар менен бирликте атаўыш сөз дизбегин дүзеди: қызыл көйлек, он қой, тоғызыншы класс, барлық оқыўшы, усы киси, сүрилген жер, терилген пахта т. б.

3.4. Атлықты жаңа педтехнология тийкарында оқытыўдың усыллары ҳәм методлары

Ана тили сабағын дурыс шөлкемлестириў, ҳәр бир минуттан өнимли, мақсетке муўапық пайдаланыў сабақ нәтийжелилигин арттырыўдың бир усылы. Ҳәзирги күнде билимлендириўдеги актуаль машқалалардың қатарына киретуғын ўазыйпалар – оқыўшыны кәмил инсан етип тәрбиялаў, ҳәр бир ойлаған ойын, айтажақ пикирин сәўбетлесине түсиникли етип жеткизип бере алатуғын, керек болса, тийкарлап бере алатуғын еркин пикирлеўши, дүньяға көз қарасы кең нәўқыран инсанды тәрбиялаў, оның сөйлеў мәдениятын қәлиплестириў және де сөз байлығын өсириў, сөзден ҳәм де грамматикалық қураллар беретуғын стильлик мүмкиншиликлерден өз орнында пайдаланыў тәжирийбесин пайда етиў ўазыйпалары ана тили оқытыўшыларына үлкен жуўапкершилик жүклейди.

Бүгинги күнде тил қағыйдаларын, оның стильлик мүмкиншиликлерин тиккелей әмелиятқа байланыстырып үйрениўде жүдә көп жаңа усуллар, дәстүрий емес сабақлар қолланбақта. Бул тараў бойынша методист-алымлар Р.Сафарова, М.Абдураимова, А.Ғуламов, Ҳ. Нъематов, Т.Зиёдова, М.Саидов, Ш.Юсуповалардың ана тили тәлиминиң теориясын үйрениўдеги жаңа педагогикалық технологияларды енгизиўге қаратылған бир қатар мийнетлери бар.

Бул магистрлик диссертациямызда атлық сөз шақабын үйрениўде педагогикалық технологиялардан пайдаланыў, оның қолайлықлары ҳәм заманагөй педагогикалық технологиялардың билимлендириў системасына кирип келиўи жаңаша пикирлеў нәтийжеси болып, раўажланып баратырған

жәмийетимизге өзинің пайдалы тәсірін тийгизеди. Жәмийетимизде ғәрезсізліктен соң дәстүрий билим бериўден парық қылатуғын заманағөй технологиялар жаратылды. Хәзирги ўақытқа шекем билимлендириў процесинде биргеликте оқытыў технологиясы, машқалалаы оқытыў, дидактикалық ойындар өткизиў технологиясы, модульли билим бериў технологиясы, киши топарларда оқытыў технологиялары әмелиятқа кең түрде енгизилди.

Биргеликте оқытыў технологиясын қолланыў нәтийжесинде оқыўшылар оқыў тапсырмаларын сыпатлы орынлаўға үйренеди, өзара жәрдем хәм де пикир алмасыў ушын қолай имканият пайда болады.

Машқалалаы оқытыў технологиясында жумбақ пайда етилип, оқыўшылар оның шешимин еркин түрде табыўы талап етиледі. Жуўаплары дәлилленіўи керек.

Дидактикалық ойындар өткизиў технологиясы арқалы оқытыўда оқыўшылардың билим усылындағы өзгешеликleri менен байланысады.

Киши топарларда оқытыў технологиясы арқалы хәр бир оқыўшының активлиги тәмийинленіўи мүмкин. Лекин, айырым ўақытларда хәр бир оқыўшыда дәретиўшилик пикирлеў жүз бермейди, себеби сол топардағы жақсы оқытуғын оқыўшы өз сөзин өткизе алады жаңа идеялар, мағлыўматлар солар тәрәпинен бериледи, нәтийжеде билгенлер үйренип, үйрене алмағанлар және де үндемей отыра бериўи мүмкин. Көпшилик кәнигелер топарларда ислеўде хәмме оқыўшылар еркин пикирлей алады деген пикирлерди билдиреди.

Хәқыйқатында да, жоқарыда билдирилген пикир педагогикалық технология түсинигиниң ең әпиўайы хәм дурыс түсиниги. Сондай оқытыўшылар болады, олар хабар хәм қатнас қуралларынан пайдаланбаса да жүдә сыпатлы сабақлар шөлкемлестиреди, бундай сабақлардан оқыўшылардың актив болып, теманы жақсы түсингенин көресиз. Оқытыўшы шеберлигине, оқыўшылардың активлигине қайыл қалмаўға болмайды. Бирақ, хабар технологиялары билим бериў процесиниң және де жақсыланыўына жәрдем береді, көргизбелиликти тәмийинлеўин естен шығармаў керек.

Билимлендириў системасында әмелге асырылып атырған инновациялық технологиялар оқытыўдың заманагөй формасын жаңа мазмун менен байытып атыр. Қала берсе жаңа педагогикалық технологиялардың теориялық-әмелий тәреплерин аңлаў, билим бериў процесине оларды енгизиў - заман талабы.

Қарақалпақстан Республикасының «Мәмлекетлик тил» ҳаққындағы Нызамы қабыл етилгеннен бери оны турмысқа енгизиў бойынша қарақалпақ тилин мәмлекетлик тил сыпатында оқытыў мәселесине тийисли бир қанша нәтийжели ислер әмелге асырылды. Мәселен, қарақалпақ тили тәлими мазмунында логикалық избе-излик ҳәм бири-бири менен байланысты тәмийинлеў, мәмлекетлик тилди оқытыўдың жаңа методларын ислеп шығыў, сабақта жаңа педагогикалық технологиялар ҳәм заманагөй қураллардан пайдаланыў мәселелерине итибар берилмекте.

Биз 5-класста қарақалпақ тили сабағында атлық сөз шақабын өткенде өз тәжирийбемиз мысалында методикалық усынысларымызды бермекшимиз.

Сабақ басында морфология, сөз шақаплары ҳаққында улыўма түсиниклери берилип, кейин сабақтың тийкарғы темасына өтиледі. Оқытыўшы таза теманы дағазаламастан бурын оқыўшыларға төмендеги грамматикалық жумбақты оқып береді:

Бөлеклери бирден артып,
Бир мәнини билдиреди,
Меншикли, ғалабалық болып,
Сөзимизде гезлеседи³.

Оқыўшыларға жумбақтың жуўабын табыўды тапсырады. Олар қосықтың жуўабы атлық сөз шақабы екенлигин тапқаннан соң, оқытыўшы-муғаллим улыўма орта билим бериў мектебинде алған билимлерин тәкирарлаў ҳәм оларда тема бойынша жақсы түсиник пайда етиў мақсетинде «Ақылый хұжим» методын пайдаланып, төмендеги сораўлар бериледи:

1. Атлықлардағы сеплик қосымталары қандай?

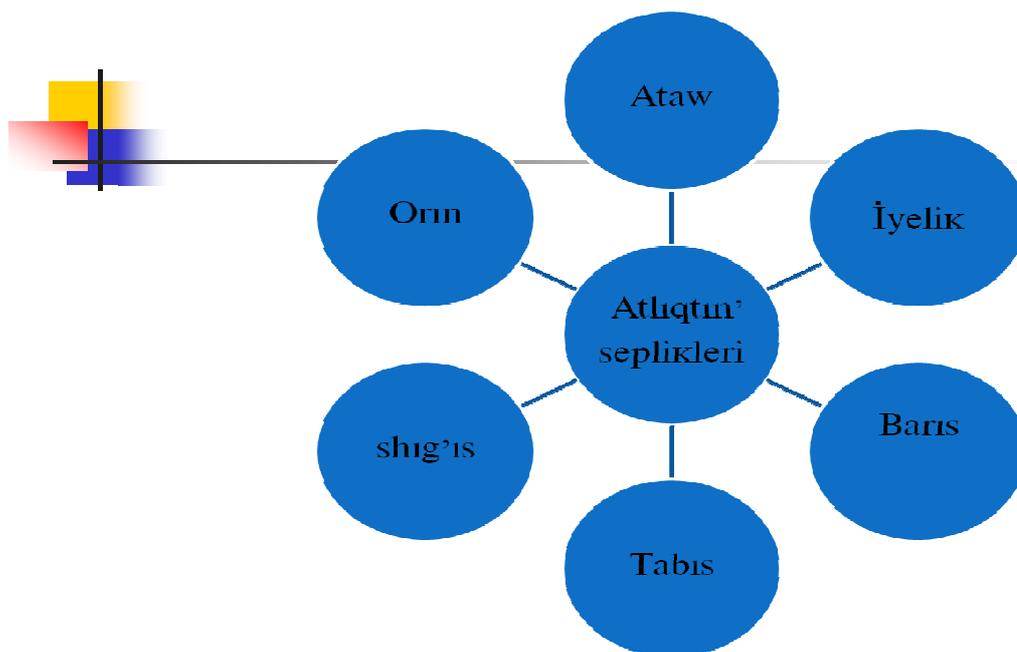
---

³ Сирожидинов Р. Грамматик топишмоқлар. Тошкент, 1995, 24-б.

2. Меншикли хәм ғалабалық атлықлар ҳаққында нени билесиз?
3. Тартым қосымталары қандай хәм атлықлар қалай тартымланады?
4. Қандай сепликлер бар?
5. Атлық қандай сораўларға жуўап береди?

Сораўларға жуўап алынғаннан кейин муғаллим тәрәпинен атлық сөз шақабы ҳаққында толық теориялық мағлыўматлар төмендеги слайдлар тийкарында бериледи:

8-слайд

Atlıqtın' sepleniwi

Сепликтер	Сорағлары	Нәсими тағары
Ата7	ким не	---
Ийелк	Кимни4 нени4	-ны4 , -ни4 , ды4 , -ди4 , -ты4 , -ти4
Барыс	Кимге неге Зайда Зая 3За	-2 а, -ге, -3а, -ке
Табыс	Кимдинени	-ды -ди -ти -ти -ны ни
Ш ы ыс	Кимнен неден Зайдан Зая Зтан	-дан, -ден, -тан, -тен, -нан, нен
Орн	Кимде неде Зайда Зая Зта 31 йерде	-да, -де, -та, -те

Нәсипа атлыты тб рери

Бирккен

ат3

Атзула3
белбе7
шаш ба7
ай2 аба2 ар

Нурам а

ат3

саба3 кестеси
к5 з 1 йнек
! жния з шайф
Ерназар алак5 з
м одалс5 з
Орта Азия

Жуп ат3

ар-нам ыс
ата-ана
нан-пан
м айда-ш 6 йде
г 1 п-с5 з
ел халы3

Нәзар2 ан

ат3

АН4Ш
БМ Ш
% зР
НФ
К ам АЗ
ПХАЖ
м едк оледж

Слайдлар түсіндирилип болынғаннан кейин сабақты беккемлеў

басқышында оқыушылар еки киши топарға бөлинип, берилген тапсырмаларды орынлайды. Биринши топар «Меншикли атлық», ал екинши топар «Ғалабалық атлық» деп аталады.

1-интерактив шынығыу. Оқыушыларға 20 атлық сөзи бар қағазлар тарқатылып, берилген сөзлерди меншикли хәм ғалабалық атлықларға ажыратып, оның жазылыуының дурыс яки қәте екенлигин анықлауы керек. Булл тапсырманы орынлау арқалы оқыушылар атлықларды дурыс жазыуы, атлықлардың мәнилик түрлерин дурыс анықлай алыуы үйренеди.

2-интерактив шынығыу. Берилген кестеге соралған атлықлар жазылып толтырылуы кереклиги тапсырылады.

Адам атлары	Ғайуан атлары	Мийуе атлары	Қарақалпақстандағы қала атлары	Газета-журнал атлары	Өсимлик атлары
Пән атлары	Руу атлары	Дәрья, теңиз, көл атлары	Оқыу куралларының атлары	Спорт түрлериниң атлары	қуслардың атлары

3-интерактив шынығыу. Сөзлик дүзиу. (Оқыушылар өзлерине берилген сөзлердиң мәнисин табыуы керек)

Булл сөзлердиң мәнилерин түсиндириуи, хәр бир сөздиң мәнилерин сөзликлерден үйрениуи, олар жәрдемінде гәплер дүзиуи оқыушылардың сөз байлығын асырады. Сөзлерди қәтесиз жазыуға үйренеди.

Биринши топар		Екинши топар	
Гүрбек		Жамбылша	
үйрек		қасқалдақ	
сазан		шабақ	
палапан		перзент	

Әжинияз		Бердақ	
велосипед		Қашарман	

Атлық сөз шақабы, тийкарынан, 5-у-классларда өтиледі: 5-класста атлық сөз шақабы хаққында улыўма түсиник берилсе, ал у-класста атлық сөз шақабының жасалыўы хаққында мағлыўмат бериледи. Сонлықтан, усы темаларды өтиўдеги жаңа бағдарларды усыныс етемиз.

Оқыўшыларда атлық сөз шақабы хаққында бағдарлама талабына ылайық билим пайда етиў ушын төмендеги ўазыйпалар қойылыўы тийис:

1. тематикалық жоба дүзилгенде атлық сөз шақабына берилген саатты дурыс бөлистириў;

2. оқыўшылардың сабаққа болған қызығыўшылығын арттырыў;

3. атлық сөз шақабын басқа сөз шақаплары менен – келбетлик, санлық, рәуиш, алмасық, фейил менен байланыстырып өтиў;

4. оқыўшылардың басқа көркем әдебият хәм текстлер менен ислеў уқыплылығын қәлиплестириў;

5. оқыўшыларды атлықты хәм оның мәнилик түрлерин айыра билиўге үйретиў.

Бул көрсетилген ўазыйпаларды оқыўшы қәлиплестириў ушын оқыўшылардың дәретиўшилик жумысларына әхмийет берий керек.

Сабақтың шөлкемлестириў басқышы орынланғаннан соң, оқыўшылар киши топарларға ажыратылады. Бул кирисиўди ислеў ушын биринши сабақ әхмийетли болып есапланады. Соның ушын, биринши рет топарларға бөлиўде төмендеги шәртлерге тийкарланып ислениўи тийис:

1. оқытыўшы өзи топарларды белгилейди;

2. ең зейинли, жүдә қәбилетли оқыўшыларды таңлап хәр бир топарға киритиледи;

3. төмен оқыўшыларды да таңлап хәр бир топарға киритиледи;

4. хәр бир топар дөңгелек шеңбер түринде отырғызылады;

5. оқытыўшы барлық ўақытта хәр бир топар этирапында жүриўи тийис, себеби түсиниксиз сораўлар болса жуўап бериледи.

Киши топарларда жумыс алып барыў ушын төмендегише мәсләхәтлер бериледи:

- оқыушылардың берілген тапсырманы орынлауы үшін билим хәм көнликпеге ийе екенлигине исеним менен қарау керек;
- топарларға анық көрсетпелер бериу керек;
- киши топарлар үшін берілген тапсырманы орынлауға уақыт ажырату керек. Тез орынлаған топарларды бәнт етиуді ойлап көриу керек;
- киши топарда жұмыс ислеуді класс үшін әдетке айландыру керек;
- бахалаудың киши топарларға қалай тәсир ететуғынлығын анықлау керек;
- топарларға бөлип үйрениу уақтында шауқымға көнлигиуге таярлық көриу керек;
- хәр қандай жағдайларда да топарлар менен жақсы қатнаста болу, топарларды бақлау хәм бахалау керек.

Класста қанша оқыушы болса да, оларды өз ерклери менен де яки улыума басшылық арқалы да топарларға бөлиуге болады. Мәселен:

1. «Төрт мәусим» темасында оқыушылардың тууылған мәусимлерине қарай топарларға ажыратылады хәм «Бәхәр», «Жаз», «Гүз», «Қыс» топарлары пайда болады.

2. Хәр бир оқыушыға бир атлық сөз айтыу тапсырылып, қайсы оқыушы қайсы атлық сөз шақабаның қайсы мәнилик түрлерине тийисли екенлигин айтса, солардың жыйнағынан төрт топар дүзиледи: «Меншикли атлық», «Ғалабалық атлық», «Конкрет атлық», «Абстракт атлық».

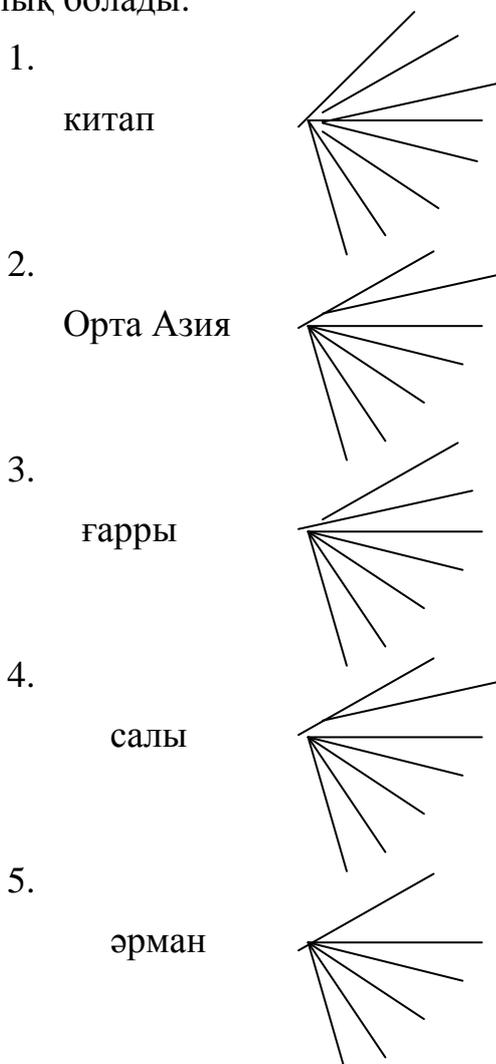
3. Бес яки алты түрли реңли қағазлар арқалы, яғный стол үстине жайылған реңли қағазларды тақлау арқалы да топарлар дүзиледи хәм т.б.

Мине, усы формада киши топарлар анықланып хәр түрли интерактив сабақларды шөлкемлестирсе болады.

4-интерактив шынығу. Атлық бойынша оқып келиу дәслепки сабақта тапсырылған болып яки болмаса таза тема хәкқында мағлыұмат берилип болғаннан соң өткерилсе де болады. Тахтаға кесте сызылып ол екиге бөлинеди: бир тәрeпиниң төбесине «меншикли атлықлар», екинши тәрeпине «ғалабалық атлық» деп жазылады. Оқыушыларға усы еки тәрeпти толтыру кереклиги тапсырылады. Бул шәрттi арбакеш, қонақ, билимпаз,

жаўын, бөлшек, топлам, бөлме, белбеў, қара тал, ҚР, Мурат, «Жеткиншек» газетасы, Нөкис, Бердақ, «Як – 40» хәм т.б. атлықлар менен толтырылыўы керек. Орынлаў ушын е минут ўақыт бериледи.

5-интерактив шынығыў. Атлықтың жасалыўы үйренилгенде қолланылса болады. Бул усыл кеспе қағазлар арқалы орынланса мақсетке муўапық болады.

6-интерактив шынығыў. Киши топарларға е0 атлық сөз табыў тапсырылады. Болғаннан кейин оны меншикли хәм ғалабалық атлықларға ажыратыў тапсырылады.

Бул сабақта бул атлықлардың меншикли, ғалабалық, конкрет, абстракт дара, жәмлеўши, затлық деген түрлери бар екенлигин усындай усыллар арқалы түсиндириў мүмкин. Бул усыл арқалы оқыўшылардың атлық ҳаққындағы әмелий билимлери беккемлениди, ол ушын бәрибир де теорияны билиўге туўра келеди. Сонда оқыўшы теманы терең үйренеди.

7-интерактив шынығы. Бул усыл арқалы оқыўшылар атлықлардың қайсы сөз шақаплары арқалы жасалыўын үйренеди. Бул усылдың аты «Поезд» деп аталып, тахтаға поездтың паровозы хәм вагонның көринисиндей етип еки төрт мүйешлик сызылады. Бул арқалы бир топарға атаўыш тийкарлы атлық жасаў, ал екинши топарға фейил тийкарлы атлық жасаў тапсырылады. Олар паровозға атаўыш яки фейил сөзлерди қойып, ал вагонына атлық жасаўшы қосымталарды қойып дөренди атлық пайда етиўи керек. Мәселен, балық-шы, теңиз-ши, салы-кеш өнимдар хәм т.б. Қанша қосымта болса, сонша вагон соғылады.

Оқыўшылар бул усылдың шәртлерин орынлаў ушын атаўыш сөзлерден атлық жасаўшы –шы//–ши, –лық//–лик, –шылық//–шилиқ, –қар//–кер, –гер, –ман, –кеш, –хор, –дар, –ше, –шиқ, –шақ//–шек қосымталарын, фейиллерден атлық жасаўшы –ма//–ме, –ба//–бе, –па//–пе, –ақ//–ек, –ық//–ик, –ғы//–ги, –қи//–ки, –ғыш//–гиш, –қыш//–киш, –ын//–ин, –н, –ым//–им, –м, –ыс//–ис, –с, –ыш//–иш қосымталарын билиўи керек.

8-интерактив шынығы. Булл усылды атлық жасаўшы өнимли хәм өнимсиз қосымталарды үйрениўде қолланса болады. Тахтаға кесте сызылып, ол екиге бөлинеди хәм төбелерине өнимли хәм өнимсиз деп жазылады. Булл бойынша өнимли деген бөлекке –шы//–ши, –шылық//–шилиқ, –лық//–лик хәм усы қосымталар арқалы жасалған дөренди атлықлар хәм екинши өнимсиз деген бөлекке –кер, –гер, –кеш, –паз, –дар, –хор, –ман қосымталары, мысаллар жазылады. Бунда усы қосымталар арқалы жасаў қәбилетин тексерип көрсе де болады.

9-интерактив шынығы. Бул усыл атлықтың дара, жәмлеўши мәнилик түрлерин үйренгенде қолланса болады..

Тахтаға төмендегише формада орынланыўы кереклиги үлги сыпатында көрсетиледи:

Дара атлық	Жәмлеўши атлық
1.	1.
2.	2.
е.	е.

4.	4.
----	----

Оқыушылар үш топарға бөлинип, батман қағаз топарларға избе-из берилиуи керек. Үш топарға атлықтың сеплик жалғауларын, тартым жалғауларын, бетлик хәм көплик жалғауларын бирме-бир жазыуы лазым. Хәр бир топарға орынлау ушын 2 минут бериледи, жәми бир усылды орынлауға 8 минут уақыт кетеди.

10-интерактив шыныгыу. Келбетлик сөзлер берилип, сол келбетликке тийисли атлық сөзлер қосып жазылуы тапсырылады: ..... суусыз, шөл ....., ... ыссы, ... салқын, ... жасыл, ... муздай, билимли ....., ... өнимли, ... арысландай, ... кеуилшек, көйлеклик ....., класслас ....., жууырғыш .....

Берилген атлықларға тийисли атлық сөзлерди тауып жазылады.

11-интерактив шыныгыу. Мына сыпат кимге хәм неге тийисли?

Сүзеуик ....., қабауық ....., сарғыш ..... жапырақ, ашыушақ ....., қымбат ....., ауыр ....., өлпең ....., класслас .....

12-интерактив шыныгыу. «Билемен, билиуди қәлеймен, билдим» методдың технологиясы.

Бул методты қолланыу ушын 15-20-минут уақыт бериледи. Оқыушылар жуп-жуп бөлинеди, бир оқыушы текст мазмуны менен танысса, ал екінши оқыушы тийкарғы идеяны улыумаластырады. Соң бир-бирине сорау береди. Текстти оқыу тамамланғаннан соң оқыушыларға тексттен алдын берилген сорауларға қайтыу тапсырылады. Бул сораулар «Билиуди қәлеймен» деген қатарға жазылады. Алынған жууаплар «Билдим» қатарына жазылады.

«Билемен»	«Билиуди қәлеймен»	«Билдим»

Бул методты атлық сөз шақабының теориясын билиўде қолланса мақул болады.

1-топарға берилетуғын текст:

Атлық сөзлер бирлик хәм көплик санларда қолланылады. Олар бирлик санда қолланғанда заттың биреў екенлигин билдиреди. Атлықтың көплик түри, -лар, -лер қосымталарының қосылыўы арқалы жасалады. Базы бир атлық сөзлер көплик қосымталарысыз көплик мәниде қолланылады: бийдай ектим. Гейпара жағдайларда сөйлеў усылының талабына қарай бундай атлық сөзлердиң де -лар, -лер қосымталарын қабыл ететуғын орынлары бар: бийдайлар ырғалып тур.

2-топарға берилетуғын текст:

Егер бир санынан басқа санақ санлар атлық сөзлерди анықлап, бир сөз дизбегинде келсе. Бундай атлықлардың көплик мәниси санақ сан арқалы аңлатылады да, оларға көплик жалғаўы қосылмайды: мың адам, еки китап. Сондай-ақ, көплик мәниге ийе бирқанша, көп, сонша, бирнеше, быжнаған, ызғыған усаған сөзлер дизбеклескен атлық сөзлердиң де көплик мәниси әдетте сол көплик мәниге ийе сөзлер арқалы аңлатылады, солай да олар сөйлеў талабына қарай бирде көплик жалғаўлы, бирде көплик жалғаўсыз қолланыла бередиди.

3-топарға берилетуғын текст:

Атлық сөзлер кимў неў сораўларына жуўап берип, гәптиң басында хәм ортасында келсе баслаўыш, ал гәп ақырында келсе баянлаўыш хызметинде келгенде ис-хәрекеттиң ийесин билдиреди. Ал гәптиң кейнинде ис-хәрекетти, баянлаўыш ямаса баслаўыштың ким ямаса не екенлигин билдиреди. Ондай жағдайда баянлаўыш хызметинде қолланған атлық сөзлердиң алдына сызықша қойылады.

4-топарға берилетуғын текст:

Атлық сөзлер кимдиў нениў кимгеў негеў кимненў неденў кимдеў недеў сораўларына жуўап берсе, толықлаўыш ағза болады.

Атлық сөзлер гәптиң бир ағзасын анықлап, анықлаўыш хызметин атқарады. Ол өзи аңқлайтуғын ағзаның алдында турады. Атлық сөзлер

кайдаў қайданў қай жердеў деген сораўларына жуўап берип, пысықлаўыш ағза болады.

13-интерактив шынығыў. «Муз жарғыш» методы.

«Атлық деген неў» деген темаға киши текст дүзиў ҳаққында тапсырманы орынлаў жүкленеди.

Оқыўшылар бирме-бир избе-из атлық сөзине сәйкес сөзлерден гәп дүзеди:

- Атлық – заттың атын билдиреди
- Атлық – ким не сораўларына жуўап бередиди.
- Атлық – өзиниң сөз жасаўшы қосымталарына ийе ҳәм т.б.

Усы арқалы класстан хәр бир оқыўшы бир сөз арқалы киши текст дүзиўге өз үлесин қосады.

Бул усылдың артықмашлығы: оқытыўшы-муғаллим менен оқыўшы ортасындағы ямаса жақсы оқытуғын оқыўшы менен төмен үлгериўши оқыўшы ортасындағы дийўалды ысырып қойып, хәр бир оқыўшыда билим алыўға деген ықласты оятыў арқалы оқыўшының өзине деген исенимин асырады.

Демек, муғаллимниң бул усылды атлықты үйретиўде колланыўындағы мақсети өз пикирин айта алмай екиленип атырған, сөйлеўинде қәтеликке жол қоятуғын ямаса қәте айтаман деп қорқып отырған оқыўшыларға жәрдем бериўден ибарат.

14-интерактив шынығыў. «Бумеранг» методы.

«Бумеранг» - хабар қоммуникацияларының раўажланып баратырған бир пайытында көплеген хабардан өзине керегин алыўға мүмкиншилик бериўши метод.

Бул усылдың артықмашлығы: бир ўақыттың өзинде бир емес, бир неше тексттен хәр түрли хабардан хабардар болыўы мүмкин. Сондай-ақ, топарларды жақсы нәтийжеге шақырыўшы усыл болып, студентлерди шаққанлық пенен пикирин бир жерге жәмлеўге, топардағы оқыўшылардың хәр бирин актив қатнасыўшыға айландырып, оқыўшылар бир-бириниң пикирлерин хұрмет етиўге үйретеди.

Технологиясы:

- Класстағы оқыушылар үш топарға бөлинеди.
- хәр бир топарға хәр қыйлы текст бериледи.
- 20 минут уақыт бериледи.
- текстлер қызықлы, пайдалы болуы керек.
- хәр бир командадан бир уәкил шығып шек таслау арқалы таңлап алынып, олардан басқа жаңа топар дүзиледи. Барған үш уәкил үйренген текстин айтып береді.

- топар хабарлардан хабардар болғаннан кейин аудиторияда улыуа дискуссия алып барылады.

- муғаллим барлық оқыушыларды сораулар берип сабаққа катнастырады.

- хәр бир командаға мийнетине жараса балл қойылса да болады.

Мине, усы формада бул усыл арқалы сөйлеудеги фонетикалық, лексикалық хәм грамматикалық кемшиликлер сапластырылып барылады.

Бул метод ушын төмендеги слайдлар пайдаланса мақсетке мууапық болады.

12-слайд

Ш 1 рлі

Берген текстен атлз с5 злерди табы4 81 м талла4

Билесіз бе?

! лбете 81 рбирк6 нни4 31 дри парвьболады Бунь81 рвайсы инсан биле ма3сетке му7 апыз болады

Д6 йшем би – 81 птени4 басы халым ы ушын жазсык6 н деп бағаланады* 1 рбир инсан ж4 а жұмын бастап, табылму7 ма3лардың иет етеди Булк6 нисапар2 а, са7 да2 а ш ы3анларды4 жөлболм айды Наурык ушын с1 тик6 н. Тұна3, шаш алдң2 ан адамларды4 азы ойырады к6 ш -3у7 ат 3осыды Булк6 ниту7 ы2 анлар азылж3сы81 м сергек болады% йткени булк6 нипай2 ам бары ы М ухам мед ту7 ып уе жсында усык6 ниЗайты болады

Ш йшем би – с1 тж к6 н деп саналады Булк6 ниуза3 сапар2 а ш ы ы болм айды Той бермейди неке Зыйм айды № 7 ип-31 терден сағланп ж рiedi Деген менен, 7 азыпальм ынан, баста2 ан инен Зол 6 збейди Динде Занльк6 н, я 2 ний АбылНәбидь6 лрген к6 н. тұна3, шаш ал2 анны4 Зай2 ык5 бейеди Булк6 ниту7 ы2 ан бала мийрм сж болады* а7 а, аспан, ке4 илгиусык6 нижраты2 ан.

Ш 1 рй

Бериген текстпен атлз с5 злрди табы 81 м тала4

С1 рием би– ш ы ы халзларында с1 тик6 н деп жЗары ба8аланату2 ы к6 н. ЖЗсьниет, той-там аш а, ойы-за7 ы3 йгилклицтерин (к5 ш ы7 , узаты7 , жол2 а ш ы ы7 81 м т.б.) уськ6 ни басайды. Бира3, тцна3, шаш алдц2 анлардьпейлибузыады. Су7 5 см лклер д6 нв сьу ськ6 ни пайда болады. Булк6 ни отц2 ыы 2 ан н1 лер туты, тез 5 седи Себитен егин пик болады.

Пйшем би– мусым ан елери уш ы 31 сйетлик6 нлерди4 бири К6 н, ай жудылар жаратыл, жерге жарз т6 сен. Булк6 ни инсанлар ж7 ыыт, тараны 1 деплик сазлайды. 5 злрин п1 к, таза усайды. Ислам ны4 парзлары, ал2 ан Зарын 5 те7 ге тысады. Марвум ларды еске алы Зуран озыйды меш и; 1 7 лйелерге барады. Иис ш ы ы арады. Миннетли7 азыпалардьвадалат Зарады. Тцна3, шаш алдц2 анлар ды4 а7 цы7 ькетеди, 5 зин ж4 ип тарайды. Н йетин 8 а3 За берге тиеги Забыл болады.

Ш 1 рй

Бериген текстпен атлз с5 злрди табы 81 м тала4

Жума – 31 сйетлик6 н. Булк6 ни Адам Ата жараты2 ан. Аспаннан 31 сйети Нураны К1 рм киабыл6 сен, онда «Жума» аты с6 ре (уш с6 ре) бар. Жума к6 ни 1 р7 азлар жлына нан, сада За берл, марвум ата-ана, ту7 ызан-ту7 2 анларны4 аты айты ду7 а Зыады. Меш ике барады* 1 рбир адам булк6 нитаза ж рп Аланы. Пай2 ам барды 1 р7 азлардь еске алы 1 деплис 5 йге7 ге, к5 пшикке пайдалы са7 аплыс иге7 ге ум тыады. Тиеги Забыл болады.

Ш ем би– халз тинде с1 ти жЗськ6 нлерди4 бири ала4 сь м йнет етй, дем алы ды4 талабында болады. Булк6 ни Алла-таала адам баласын, ж н-ж ни7 арардьмарат3ан. Адам баласына, жербетине, бары3 1 лем ге йелк етй лер 5 ол-5 ни4 лердеп аз п1 тия сь берген к6 н. П1 тия, 8 а3 тиек Забыл болату2 ы к6 н.

Екшем би– 31 дим ги ше к6 нлерди4 бири сылатында тиеге алыады. Нурыл басаса с1 ти болады. П1 тия, 8 а3 тиек Забыл болату2 ы к6 н.

14-интерактив шыныгыу. «Презентация» методы.

«Презентация» методы – өз бетинше ислеуди бақлаушы, кадағалаушы метод.

- Муғаллим белгиленген темаларды – «Атлықтың сеплениуі», «Атлықтың бетлениуі», «Атлықтың тартымланыуы», «Меншикли хәм ғалабалық атлық» хәм т.б. темаларды оқыушыларға бөлип береді.

- Алдыннан таңланған тема бойынша оқыушы темаға тийисли хабарларды, мағлыұматлар бойынша тарқатпа материал сүүрет хәм плакатлар таярлайды.

- Техникалық оқытуу куралларынан СД, дискет аудио-визуалларды қолланып таярлаған темасын оқыушының өзи илимпаз, муғаллим, лектор ролине кирип баянат жасайды яки сабақ өтеді.

- Муғаллим болса классты қадағалап барады.

Бул усылдың артықмашлығы: бундай усыллар хәзирги дәуир жас кадрларын өзлериниң мийнет тәжирийбесинде өзине деген исенимин хәм еркинлигин асырады.

Бундай метод хәм усылларды қолланыу ушын муғаллим заманагөй хабар технологияларын хәм оқытуудың техникалық куралларынан пайдаланыуды билиуи лазым.

3.5. Атлықты жаңа педтехнология тийкарында оқытуу бойынша өткизилген тәжирийбе-сынау жұмысларының нәтийжелери

Қарақалпақ тили сабағында атлық сөз шақабын үйрениу бойынша сөйлеу қәбилетин өсириуге жәрдем бериуши усыллар хәм оларға сәйкес материаллар тәжирийбе шараятында сынаудан өткизеди. Тәжирийбе-сынау Нөкис қалалық 4-санлы улыұма орта билим беретуғын мектепте хәм 11-санлы Республикалық инталы балалардың қәнигелестирилген мектебинде алып барылды.

Биринши гезекте қарақалпақ тили сабақлары бақланды. Оқыушылардың сөйлеу қәбилетиниң жағдайы, тилди үйрениуге болған қызығыушылықлары, атлық сөз шақабы бойынша билим дәрежелери бақланды. Оқыушылардың билим, көнликпе хәм уқыпшылықларын анықлау ушын диктант, баян, шығарма сыяқлы жазба бақлау жұмыс түрлери өткизилди. Аўызеки сөйлеуи, тыңлап түсиниу, оқыу тезлиги

арнаўлы түрде тексерилди. Тәжирийбе хәм бақлаў топарларын белгилеў ушын атлық сөз шақабы бойынша хәр түрли тапсырмалар: тексттен атлыққа тийисли сөзлерди табыў, атлықларды анықлаў, басқа сөз шақапларынан өзгешеликтери ҳаққында айтып бериў, сөз жасаўшы хәм сөз түрлеўши қосымталарды анықлаў, сөзликлерден пайдаланған ҳалда айырым сөзлердиң мәнисин табыў сыяқлы ўазыйпалар менен билим дәрежелерин анықлаўға хәрекет еттик хәм топарларда оқыўшылардың билим дәрежелериниң бирдей болыўына итибар бердик.

Тәжирийбе-сынаў жұмыслары өткизилген мектеплердеги муғаллимлердиң оқыўшылардың сөйлеў қәбилетлерин өсириў бойынша пикирлери менен танысып, олар тәрәпинен шөлкемлестирилген сабақлар бақланды, жетискенлик хәм кемшиликлер анықланды, кемшиликлерди сапластырыўға жәрдем бериўши усыныслар ислеп шығылды.

Оқыўшыларға атлық сөз шақабын үйретиў ўақтында тил материалларынын байланысын тәмийинлеў мақсетинде басқа сөз шақапларын салыстырған ҳалда алып барылды. Сөз шақапларын салыстырыў арқалы үйретиў оқыўшылардың қарақалпақ тилине болған қызығыўшылығын және де арттырды. Оқыўшылар өз ана тилиниң сырларын билиўге хәрекет қылды. Бул нәрсе оқыўшылардың қарым-қатнастағы активлигиниң еледе күшейиўин тәмийинледи.

Аўызеки сөйлеў тыңлаў хәм сөйлеў, жазба сөйлеў болс оқыў хәм жазыўдан ибарат. Сораў-жуўап бойынша оқыўшылар өз пикирлерин аўызеки баянлайды. Бундай ўақытта жол қойылған қәтелер болса, оқытыўшы тәрәпинен сапластырылыўы лазым. Жазба сөйлеўдеги қәтелерди муғаллим хәр бир сабақта оқыўшылар тәрәпинен өз бетинше дүзилген текстлерди тексерий ямаса шынығыўларды тахтаға жаздырыў ўақтында дурыслап кетиў мақсетке муўапық. Жазба сөйлеўдеги қәтелерди сапластырыўдың және бир жолы муғаллим хәр бир сабақтың ақырғы 5-7-минутын «Еслеў диктанти»н өткизсе, оқыўшылардың жазба сөйлеўинде қәтелер көп ушырамас еди. Булл диктанти алыў ўақтында муғаллим темаға байланыслы он, он бес сөзди тахтаға яки плакатқа жазады. Оқыўшылар сөзлерди бир минут ишинде қайта-қайта оқып алады. ўақыт өткеннен кейин

сөзлер жасырылады. Оқыушылар сөзлерди еки минут ишинде дәптерлерге жазыуы керек болады. Тапсырма орынланып болғаннан кейин сөзлер оқыушылардың өзлерине көрсетиледи хәм жол қоәылған қәтелерди өзлери тексерип, жазылмай қалған сөзлерди жазып қояды.

Жуўмақ

Оқыўшыларға қандай да бир теориялық материал түсиндирилмесин, оған байланыслы келтирилген мысаллар яғный жеке сөзлер менен гәплер, текстлер, көркем әдебияттан алынған хәр қандай үзиндилер, нақыл-мақаллар менен қосықлар, жумбақлар менен жаңылтпашлар өтилиўге тийисли теманың мазмунына толық жуўап бериўи хәм оның белгили бир тутас мазмунға ийе болыўы шәрт, соның менен бирге мысаллар илим хәм техниканың, санаат пенен аўыл хожалығының жетилискенликлерине тийкарланыўы тек теориялық билим бериўге арналмастан, мийнетке сүйиўшилиқ, дүньяға көз-қарас, ўатанды, туўылған жерди сүйиў, адамгершилиқ, дослық қәсийетлерди беккем орнатыўы дәркар.

Қарақалпақ тили курсының қәлеген бөлими бойынша үйрениўге тийисли қәлеген бөлими бойынша үйрениўге тийисли хәм қандай теориялық материалға байланыслы алынған мысаллар таллаў жасаў арқалы түсиндирилиўи лазым хәм үйретилетуғын анықламалар менен қағыйдалар сол талланған мысаллардың жуўмағынан келтирилип шығарылыўы керек.

Және де сабақтың нәтийжелилигине ерисиўдиң бирден-бир усылы өтилген тема бойынша оқыўшыларға берилетуғын сораўлардың жүдә ықшам хәм анық болыўы, теманың мазмунын толық хәм хәр тәреплеме ашып бериўге қаратылған болыўы керек.

Бул талаптарды иске асырыў ушын бүгинги күнде муғаллимнің алдына үлкен ўазыйпалар жүклейди.

Қарақалпақ тилин оқытыўдың мазмунын жетислистрийўдиң ең әҳмийетли бөлеги - сабақта жаңа материалды түсириндирийўди дурыс шөлкемлестирйў менен бирге, оны оқыўшылардың саналы түрде хәр тәреплеме өзлестирйўине ерисиў. Соның ушын муғаллимнің жаңа материалды баянлаўы, мысалларды таллап түсиндирийўи анық, ықшам болыўы тийис.

Хақыйқатында да, оқыўшыға берилетуғын сораўлардың хәр түрли болып, ол терең мазмунды өз ишине алатуғын, оқыўшыны ойландыратуғын дәрежеде дүзилиўи зәрүр. Демек, сабақтың дидактикалық принциплер негизинде өткерилиўи, оқыўшылардың анаў яки мынаў тема ойынша

үйренілетуғын билимди әмелий жақтан терең хәм хәр тәреплеме өзлестиріп алыўының бирден-бир дереги болып табылады.

Оқыўшылардың өтилген материалды қалай өзлестирілгенлиги, алған билимин турақлы түрде хәр тәреплеме тексеріп барыў, оның нәтийжелерин дурыс баҳалаў үлкен әхмийетке ийе. Анығында оқыўшының билимин дурыс баҳалаў, оның жаңа материалды өтилген тема менен байланыстыра билиўине, жаңа материалды саналы өзлестиріп алыўына, оны әмелий жақтан қоллана билиўине және турмыс пенен байланыстыра алыў уқыбына қарап баҳаланыўы зәрүр.

Оқытыўдың мазмунлы болыўына ерисиўде өз бетинше жұмысларын дурыс шөлкемлестиріўдің роли айрықша.

Қарақалпақ тилин оқытыўда нәтийжеге ерисиўде ең қолайлы усыллардың бири – көрсетпели қураллардың хәр түрли түрлерин қолланыў жүдә әхмийетли. Көрсетпели қуралларды сабақта пайдаланыў арқалы оқыўшылардың тил қубылыслары менен теориялық билими тереңлеседи, билимди аңсат ийелейди, аўызша хәм жазба тил байлығы раўажланады, оқыўшылардың исшенлигин арттырады, сабақтың жанлы болыўын тәмийинлейди, өз бетинше ислеўин қәлиплестиреди.

Дүнья жүзи бойынша билимлендириў тәжирийбелерин үйренгенимизде билимлендириў процеси модели билим алыўшыларда төмендегилерди қәлиплестиріўге қаратылған:

- хәр бир оқыўшы оқыў шеберлигин (көнликпелер);
- хабарлардан (жаңа мағлыўматлардан) өз бетинше пайдалана алыў қәбилетлерин;
- оқыў машқалаларын дәретиўшилиқ, ғәрезсиз шешиў;
- билим алыўшыларда шөлкемлестиріўшилиқ, исбилерменлик көнликпелерин қәлиплестиреди.

Билимлендириўдің жақсы нәтийже бериўи, ең дәслеп оқытыўшы хәм оқыўшылардың өз-ара мүнәсибетине, қолланылатуғын билим бериў усыллары технологияларға байланыслылығын хәр бир педагог жақсы биледи. Соның ушын билим бериў системасында оқытыўшы хәм оқыўшы биргеликте искерлик көрсетиўге, өз-ара түсинисиўге, дәретиўшилиқ мүнәсибетлерге тийкарланған пикир алысыў хәм дәретиўшилиқ пенен жұмыс ислеўге ерисиўге умтылыўы керек.

Оқыу процесінде қолланылатуғын усыллар муғаллим хәм оқыушы биргеликте болатуғын тәлим-тәрбия мақсетлерин, оқыу ұазыйпаларын шешиуге қаратылған искерликти тәмийинлеуши қураллар системасы деп есапланыуы керек.

Хәр бир оқыушыдан төмендегилер талап етиледі:

- мағлыұматларды тез таба билиу;
- мағлыұматларды тез ийелей алыу;
- мағлыұматларды нәтийжели түрде әмелде қоллана алыу;
- мағлыұматларды қәдирлей алыу.

Интерактив сөзи бизиң тилимизге англиз тилинен келип кирген. Интерактив оқытуу – диалог түриндеги оқытуу болып, оның барысында оқытуушы менен оқыушы, оқыушы менен компьютер арасында өз-ара тәсир етиу болады.

Интерактив оқытуу – билиу искерлигиниң арнаулы формасы. Ол анык хәм болжаулы мақсетке ийе. Усындай мақсетлердиң бири оқыу процесине қолайлы жағдай жаратыу болып табылады. Сонда оқыушы өзиниң жетискенлигин, интеллектуал дәрежесин сезинеди. Билим алыу ұақтындағы оқыушылардың биргеликтеги искерлиги, оқыу материалларын өзлестириуи хәр бир адам өз жеке үлесин қосатуғынын, билим хәм пикир алмасыуын көрсетеди.

Шақырық-пикирлеу-ойлау фазаларында бир неше онлаған усыллар, соның ишинде интерактив усыллар бар:

1. Шақырық: Машқалалы сораулар, ойланың (жуп-жуптан бөлиниң), Ақыл хұжими, кластер, Еркин хат т.б.

2. Мазмунға сәйкес пикирлеу: «Авторға сорау», «Билемен, билмекшимен, билдим», «Еки тәрепли күнделик», «Жарғы», «ИНСЕРТ», «Пикир таласы» т.б.

3. Ойлау (рефлексия): «Синквейн», «Жарғы-2», «Үш басқышлы интервью», «Маған соңғы сөз бериң» т.б.

Демек, сабақ пайытында заманагөй технологияларды қолланыу оқыушылардың пәнди өзлестириуине үлкен нәтийже береді.

Улыўма оқыўшыға қандай тема бойынша теориялық билим берилмесин, ал әмелий жумыслар негизинде избе-из беккемленип барылса, өтилген материал өз-ара тығыз байланыслы түсиндирилсе, көрсетпели кураллар орынлы пайдаланылса, мектеп бағдарламасы талап еткен сабақ мазмунының нәтийжелигине сөзсиз ерисемиз, олардың сап хұжданлы, кишипейил, дурыс сөзли, адамгершиликли азамат болып жетилисип, ўатанымыздың ар-намысын, абырайын жоқары көтеретуғын, хәр тәреплеме раўажланған жетик қәнийгени тәрбиялап камалға келтириўге негиз таярлаймыз. Бул бойынша сонны арнаўлы түрде айтып өтиў керек, күтилген нәтийжеге ерисиўде муғаллим шеберлиги хәм оның заманагөй технологиялардан хабардарлығы, сабақ пайытында темаға сәйкес методларды қоллана алыўы, жаңалыққа умтылыўы, дөретиўшилиги өлкен әҳмийетке ийе.

Пайдаланылған әдебиетлар:

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. – Тошкент, 1992, 79-б.
2. Каримов И.А. Өзбекстан - XX8 әсир босағасында. Ташкент, 1998.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент, 2008.
4. Қәнигелер таярлаўдың миллий бағдарламасы. Ташкент, 1999.
5. Өзбекстан Республикасы Олий Мәжлисиниң 29-август, 1997-жылғы «Билимлендириў ҳаққындағы нызамы».
6. Қарақалпақстан Республикасының «Билимлендириў ҳаққындағы Нызамы», 1997-жыл декабрь.
7. Қарақалпақстан Республикасы Жоқарғы Кеңесиниң «Мәмлекетлик тил ҳаққында»ғы қарары.
8. Бердимуратов Е., Пирниязов Қ. Орта мектеплерде қарақалпақ тилин оқытыў методикасы, 1988.
9. Ғуломов А.К. Она тилин ўқитиш принциплари ва методлари. Тошкент, 1992.
10. Ғуломов А.К., Неъматов Х. Она тили таълими мазмуни. Тошкент, 1995.
11. Дәстүрий емес сабақ түрлери ҳәм жаңа педагогикалық технологияны сабақ процессине енгизиў бойынша хабарлар топламы. № 2, Хожели, 1999.
12. Ишмухамедов. Қызықты грамматика. Алматы, 1972.
13. Йўлдашев Ж. Янги педагогик технология. «Халқ таълими», 1994.
14. Қайырбаев Ж., Есболғанов Ж. Билесең бе тилиңди. «Билим», 1997.
15. Қутлымуратов Б. Орта мектеплерде қарақалпақ тилин оқытыўдың гейпара мәселелери. Билим, 1991.
16. Қутлымуратов Б., Кенжебаева Т. Қарақалпақ тили морфологиясын оқытыў усыллары. Билим, 1996.
17. Қазақ тилин оқытыў методикасы. Алматы, 1988.
18. Насруллаев Ә., Қожаназаров Қ. Қарақалпақ тили сабағын көрсетпели оқытыў мәселелери. Билим, 1991.
19. Сайдахметов. Дидактик жараен лойҳасиниң интерфаол методлари. Т., 2001.

20. Ҳар бир сабаққа жоқары сапа ҳам нәтийжелилик. Нөкис, 1995.
21. Ўзбек тилин ўқитиш методикаси. Ташкент, 2000.
22. Янги педагогик технология нима? Низамий ТаПУ, 2001.
23. Тургунов З. Янгича педагогик технология нимани англатади?
24. Сейдахмедов Н. Дидактик жараен лойихасининг интервал методлари. Тошкент, 2001
25. Ҳазирги қарақалпақ әдебий тилиниң грамматикаси (Сөз жасалыў ҳам морфология). Нөкис, 1994
26. Қарақалпақ тили имла қағыйдалары. Нөкис, 1994.
27. Аҳмедова М. ўзбек тилини ўқитишда компьютерден фойдаланиш. – «Тил ва адабиёт таълими». Тошкент, 2006, 2-сон, 73-75-сон.